

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za hrvatski standardni jezik
Odsjek za filozofiju
Katedra za teoriju spoznaje

Zagreb, rujan, 2017.

JEZIČNO-FILOZOFSKA PROMIŠLJANJA SINONIMIJE I TEORIJA ZNAČENJA

DIPLOMSKI RAD

Mentori: prof. dr. sc. Zrinka Jelaska
prof. dr. sc. Borislav Mikulić

Student: Anita Novak

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. ZNAČENJE.....	6
2.1. FILOZOFESKE TEORIJE ZNAČENJA	6
2.1.1. Referencijska teorija značenja.....	7
2.1.2. Opisna i uzročna – povijesna teorija referencije.....	11
2.1.3. Ideacijska teorija značenja.....	14
2.1.4. Teorija upotrebe.....	16
2.2. KOGNITIVNOLINGVISTIČKA TEORIJA ZNAČENJA	17
2.2.1. Vrste značenja	18
3. SINONIMI I SINONIMIJA	20
3.1. KRITERIJI SINONIMIJE.....	24
3.2. SINONIMIJA I SRODNE JEZIČNE POJAVE.....	26
3.3. NAČELO PROTOTIPNOSTI I MREŽA SINONIMNIH ODNOSA.....	32
3.4. DESINONIMIZACIJA	36
3.5. PODJELA SINONIMA	42
3.6. SINONIMIJA U FILOZOFSKIM TEORIJAMA	44
4. ISTOZNAČNICE, BLISKOZNAČNICE I SLIČNOZNAČNICE	46
4.1. ISTOZNAČNICE	47
4.2. BLISKOZNAČNICE I SLIČNOZNAČNICE	49
5. ZAKLJUČAK	52
6. OZNAKE	54
7. LITERATURA	55
8. SAŽETAK	57
9. SUMMARY	58

1. UVOD

U ovome će se radu proučavati sinonimija, semantički odnos među dvama ili nizom leksema različita izraza, a jednaka ili vrlo slična sadržaja. Sinonimiji će se pristupiti na sintagmatskoj, apstraktnoj i paradigmatškoj, konkretnoj razini s jezičnoga i filozofskoga gledišta. Nastojat će se što preciznije odrediti njezin opseg te iznijeti različite dvojbe na koje se pritom nailazi. S obzirom na to da je glavna uloga jezika izražavanje značenja, a samo značenje sjecište interesa kognitivne lingvistike i filozofije jezika, pokazat će se kako se te dvije discipline prožimaju prilikom bavljenja različitim jezičnim pojavama. Da bismo uopće mogli odrediti što je sinonimija, moramo poći od značenja, stoga će se najprije iznijeti filozofsko razmatranje jezika koje je najviše usmjereno upravo na tumačenje njegova značenjskoga aspekta.

Pristup jeziku kao epistemološkomu problemu uključuje osnovna pitanja odnosa jezika i spoznaje, gdje se kao glavno nameće pitanje: Označavaju li riječi stvari prema njihovoj pravoj naravi ili prema ustaljenim pravilima i običaju? Njime su se bavili mnogi mislioci, a osobito ga je jasno razradio Platon u svome dijalogu *Kratil* u kojemu nastoji uputiti na prirodnu vezu predmeta i riječi, ali istovremeno iznosi i snažne argumente u prilog činjenici da se riječi i imena stvarima pridaju složenim i dugotrajnim procesom. Pitanja uključena u okvir proučavanja jezika iz gledišta epistemologije su i: Jesu li rečenice istiniti izrazi misli? Uspijeva li jezik primjereno i vjerodostojno prikazati zbilju i ispravno izraziti naše misli?

Odnos jezika i misli očituje se u dvama različitim stajalištima. Prema prvomu stajalištu jezik daje značenje misli, a poznavanje jezika uvjet je mogućnosti mišljenja uopće. Navedeno su mišljenje zastupali strukturalisti, analitički filozofi te filozofi hermeneutičke tradicije, a njime se nastojala objasniti nemogućnost pristupanja mislima drugih ljudi kada one nisu ostvarene putem jezika. Misli su smatrane neodređenim strukturama unutar sklopa pojedinačnih osobnih refleksija te ostaju takve sve do trenutka dok ih se ne oblikuje kroz govor, odnosno ne učini dostupnima očitovanjem kroz jezik. Nasuprot

navedenomu stavu koji priznaje prvenstvo jezika u odnosu na mišljenje, postoji i stajalište prema kojemu misao daje značenje jeziku. Jezično je značenje prema tome «rezultat govornikovih unutarnjih stanja i njegove namjere da taj sadržaj prenese slušatelju» (Mišćević, 2003: 82). Značenje jezičnih izraza proizlazi iz značenja misli, pri čemu je dovoljno da misaona stanja imaju neki sadržaj (značenje) neovisno o jeziku, ali da ga mogu prenijeti na jezik. Stajalište koje zagovara činjenicu da misao daje značenje jeziku u filozofiji je jezika zastupljenije od prethodno navedenoga.

Odnos jezika i stvarnosti ogleda se također u dvama suprotstavljenim stajalištima. Prema prvomu stajalištu rečenice koje problematiziraju određene situacije nezavisne su od tih situacija. Takvo se stajalište naziva jezičnim realizmom. Istinitost i lažnost situacija tako se poimaju kao nezavisne od naših misli i jezika. Realistička je teorija započela i shvaćanje jezika «unutar korelacije individualne misaone pozicionalnosti s takozvanim jezikom uma na kojem pretpostavljeno počiva zamisao privatnog jezika». (Iliškov 2010: 131). Privatni jezik podrazumijeva jezik koji je poznat jedino govorniku unutar čijega se misaonoga sklopa ostvaruje. Svaki izraz takvoga jezika rezultat je osobne refleksije govornika i kao takav upućuje samo na stanje onoga koji taj jezik razumije. Zamisao privatnoga jezika teško je održiva jer pretpostavlja njegovu dostupnost isključivo govornikovu stanju introspekcije, unutar okvira njegovih samozadanih pravila jezika, a time i neobjektivnost iskaza. Problem privatnoga jezika čini upitnom i istovrsnost osjećaja kod različitih govornika, s obzirom na to da ni kod jednoga od njih ne postoji objektivni uvid u unutarnje osjećaje drugih. S druge strane, postoji stajalište prema kojemu se situacije i predmeti poimaju kao dani ovisno o jeziku te kao iskazani ovisno o načinima jezično-pojmovnih mogućnosti. Takvo stajalište naziva se antirealizam. Nasuprot realizmu, antirealizam tvrdi da jezično značenje nije moguće utemeljiti u objektivnim i nezavisnim osobinama vanjskoga svijeta, odnosno da stvarnost uvijek ovisi o govornikovim jezično-pojmovnim shemama. Prema takvome stajalištu, jezik oblikuje značenje koje govornici toga određenoga jezika projiciraju na svijet.

Opseg pitanja kojima se bavi filozofija jezika uvelike se preklapa s pitanjima koja najviše zanimaju kognitivnu lingvistiku, pri čemu način oblikovanja značenja zauzima prvo

mjesto. U ovome će se radu iznijeti filozofske teorije značenja te lingvističko poimanje vrsta značenja. Oblikovanje značenja kognitivna lingvistika smatra kreativnim kognitivnim procesom davanja prednosti samo pojedinim značenjskim sastavnicama riječi i istovremeno istiskivanje ostalih u drugi plan, što predstavlja temelj promišljanja o sinonimiji. Kao rezultat toga, u radu će se iznijeti podjela sinonima, ovisno o podudarnosti sinonimnih riječi u pojedinim dijelovima njihova značenja. Također, nastojat će se što bolje razgraničiti sinonimija od drugih, bliskih leksičkih pojava i tako što točnije odrediti njezin opseg.

Lingvističke teorije obiluju različitim pristupima sinonimiji; od toga da sinonimima možemo smatrati samo riječi zamjenjive u svakome kontekstu, do rubnih primjera gdje se sinonimima smatraju i višeznačne riječi koje su podudarne tek jednim dijelom svojega ukupnoga značenja. S obzirom na to, svrha je ovoga rada uputiti na prednosti i nedostatke pojedinih teorija, istaknuti dvojbe vezane uz njih te izdvojiti određenu teoriju koja bi se mogla smatrati najprihvatljivijom. Pritom će se koristiti filozofske i lingvističke teorijske knjige hrvatskih i stranih autora, znanstveni radovi i članci, priručnici, udžbenici i rječnici.

Ovaj se rad sastoji od pet poglavlja. Nakon uvoda, u drugome će se poglavlju govoriti o značenju. U njemu će se najprije navesti filozofske teorije značenja (referencijska, opisna, uzročno-povijesna, ideacijska i teorija upotrebe), a potom objasniti kognitivnolingvistički pristup značenju i njegovim vrstama. U trećemu će se poglavlju, podijeljenome u pet potpoglavljia, predstaviti pojmovi sinonima i sinonimije. Najprije će se navesti kriteriji sinonimije, zatim razgraničiti sinonimija od srodnih jezičnih pojava, potom objasniti načelo prototipnoga teorijskoga odnosa, a nakon toga govoriti o desinonimizaciji. Na kraju toga povijesno-teorijskoga poglavlja iznijet će se kratak historiografski pregled filozofskoga proučavanja sinonimije. U četvrtome će se poglavlju objasniti i razgraničiti različiti stupnjevi odnosa među riječima: istoznačnost, bliskoznačnost i sličnoznačnost te na temelju toga razgraničenja navesti moguće podjele sinonima. U petome će se poglavlju iznijeti zaključak diplomskoga rada.

2. ZNAČENJE

Činjenica da pojedinim zvukovima možemo pripisati određena značenja te da, istovremeno, mi ta značenja na sasvim nesvjesnoj razini shvaćamo, veoma je dojmpljiva. Kada osvijestimo tu činjenicu, nameće nam se potreba za njezinim objašnjenjem; što to znači da je neki niz oznaka ili zvukova smislen i što je to zbog čega on ima upravo ono značenje koje ima? Također, kako je moguće da se pomoću jezičnih izraza odnosimo (referiramo) na nejezična stanja stvari (poput umnih stanja, predmeta i slično)? Zašto neki izraz (skup riječi, rečenica) ima značenje, a drugi nema? Što je zapravo značenje određenoga izraza? Navedeni semantički problemi i pitanja izvorno su mjesto filozofije jezika.

2.1. FILOZOFISKE TEORIJE ZNAČENJA

Kako bi se odgovorilo na navedena pitanja potrebno je razviti teoriju značenja koja će razjasniti kako ljudi mogu bez napora proizvoditi i razumjeti smislene izraze. Najintuitivnija, najrasprostranjenija i najprivlačnija teorija značenja, najviše u skladu sa zdravim razumom, takozvana je referencijska teorija. Prema toj su teoriji značenja riječi sami predmeti na koje se dotična riječ odnosi, dakle, jezični izrazi imaju upravo ona značenja koja imaju zato što *predstavljaju* stvari. Prema tome su gledištu riječi svojevrsne etikete, «simboli koji reprezentiraju, označavaju, imenuju, denotiraju ili referiraju na predmete u svijetu.» (Lycan 2011: 17). Druga je takozvana ideacijska teorija značenja koju je najjasnije prezentirao John Locke. Značenja su, prema toj teoriji, ideje u umu govornika, predodžbe, slike, mentalni sadržaji svijesti. Da bi niz oznaka ili zvukova bio smislen, on mora korespondirati s određenom idejom, predodžbom, misli ili vjerovanjem tj. određenim mentalnim stanjem govornika. Treća je tradicionalna teorija značenja takozvana pragmatička teorija koju je najsnažnije zastupao «kasni» Ludwig Wittgenstein. Ona polazi od mišljenja da se značenja riječi i iskaza mogu utvrđivati tek u kontekstu, u upotrebi riječi u konkretnim situacijama. Također, znati ispravno odabrati određenu riječ u određenome kontekstu, a ne neku drugu, znači dobro poznavanje dotične riječi i njezinoga značenja.

2.1.1. Referencijska teorija značenja

Teoriju značenja najjednostavnije je započeti pretpostavkom da osnova značenja jezičnoga znaka leži u činjenici da taj znak nešto reprezentira, predstavlja. Ta je pretpostavka najočitija kada su u pitanju vlastita imena. Primjerice, (svi su primjeri iz nastavka ovoga poglavlja preuzeti iz: Lycan (2001) *Filozofija jezika* i Devitt, Sterelny (2002) *Jezik i stvarnost, uvod u filozofiju jezika*) osnova je značenja imena «Reagan» u tome što ona reprezentira znanoga bivšega predsjednika Sjedinjenih Država. Isto tako vlastito ime «Adolf Hitler» denotira (označava) određenu osobu, Hitlera. Jednako vrijedi i za opće imenice; imenica *pas* referira na pse, kao što je to slučaj i s imenicom *Hund* u njemačkome i *chien* u francuskome jeziku. Ako se tu pretpostavku primijeni nešto šire, na rečenicu kao osnovnu jedinicu komunikacije, njezino je značenje u uvjetima njezine istinitosti. Rečenica navedena u (1) reprezentira sjedenje neke mačke na nekoj prostirki, dok istovremeno izraz *mačka* označava određenu mačku, izraz *prostirka* prostirku o kojoj je u rečenici riječ, a izraz *sjediti na* denotira pak određenu relaciju sjedenja-na.

(1) *Mačka sjedi na prostirki.*

Rečenica reprezentira situaciju koja je čini istinitom i tako predstavlja svoje uvjete istinitosti. Ona je istinita ako u svijetu postoji određena situacija koju ona reprezentira, a nije istinita ako takva situacija u svijetu nije prisutna. Neupitno je da je čin reprezentiranja srž značenja općenito, a samim time posjedovanje istinosnih uvjeta srž značenja rečenice. Takvo je gledište najjasnije, najprirodnije i najprivlačnije, a teorija koja iz njega proizlazi naziva se referencijskom teorijom značenja. Prema njoj, značenje nekoga izraza iscrpljuje se ulogom designiranja (označavanja) svoga nosioca (određenoga predmeta), «a glavni joj je cilj objasniti značenje izraza pomoću njihove konvencionalne povezanosti s predmetima ili stanjima stvari u svijetu.» (Lycan 2011:17).

Referencija i imenovanje na prvi nam je pogled najjasniji način uspostavljanja odnosa između određene riječi, izraza i svijeta. Međutim, kada se referencijska teorija započne detaljnije proučavati i preispitivati, ubrzo se nailazi na njezine slabe točke, što rezultira različitim prigovorima toj teoriji i njezinim ozbiljnim dovođenjem u pitanje. Iz toga se razloga teorija proširuje te se tvrdi da u značenju riječi postoji ipak nešto više od čiste referencijske uloge koju ona posjeduje. Referencija, koja se katkada naziva i *ekstenzijom*, stoga se najčešće upotpunjuje smislom, koji se katkad naziva *intenzijom*. Prema tomu, svaka riječ ima referenciju i smisao, što dokazuju koreferencijalne riječi kojima upravo smisao omogućava potrebnu razliku u značenju. Postoje prazne riječi koje ne referiraju ni na koji predmet, ali koje ipak nisu samo znakovi bez smisla, unatoč tomu što im nedostaje referent. Smisao se neke riječi stoga može smatrati barem dijelom njezina značenja. Zbog toga je, osim teorije značenja, potrebna i teorija smisla. Pritom postoje dvije ideje; jedna prema kojoj je smisao riječi nezavisan od njezine referencije i druga, klasična ideja, koja smisao dovodi u usku vezu s referencijom. Druga ideja pokazuje na to da smisao određuje referenciju, odnosno da smisao sadrži način prezentacije predmeta te da upravo zbog svog smisla riječ ima referenciju. Prema tomu gledištu smisao riječi iscrpljuje njezino značenje. Na temelju navedenih činjenica, može se zaključiti da teorija značenja treba obuhvaćati istovremeno i teoriju referencije i teoriju smisla jer su one u recipročnom odnosu i uvijek dolaze zajedno: teorija smisla govori kako smisao riječi određuje njezinu referenciju, dok teorija referencije objašnjava na koji je način određena referencija riječi, čime objašnjava njezin smisao. Činjenica da riječi imaju smisao odražava se i na shvaćanje značenja rečenice. Potrebno je odbaciti tvrdnju da se značenje rečenice ogleda isključivo u njezinu svojstvu reprezentiranja određene situacije i uvjetima istinitosti. Kada se uzme u obzir i postojanje smislova, zaključuje se da u rečenici postoji više od navedenoga svojstva: njezino je značenje reprezentiranje određene situacije na točno određeni način, drugim riječima, ono je njezin način reprezentiranja njezinih istinosnih uvjeta.

Gledište da je značenje riječi iscrpljeno ulogom designiranja određenoga predmeta ili osobe (takozvano «milovsko gledište»), prema Johnu Stuartu Millu koji ga je zastupao) gotovo je u potpunosti odbačeno. Premda se isprva doima vrlo privlačnom, referencijska

se teorija značenja suočava s još nekoliko prigovora. Prvi se prigovor očituje u tome što ne imenuje niti denotira svaka riječ neki stvarni predmet. Kao primjer navode se imena nepostojećih predmeta, poput Pegaza ili Uskršnjega zeca. «Ime 'Pegaz' ne denotira ništa jer u stvarnosti ne postoji krilati konj kojega bi ono denotiralo» (Lycan 2011: 18) Jednako je i s imenom «James Bond», koje također predstavlja problem za milovsko shvaćanje referencije. To je prazno ime jer nema referenta u stvarnosti. Međutim, to ime ipak označava nešto, neku ideju ili pojam. Slučaj u kojemu neka riječ designira ideju odstupanje je od milovskoga gledišta. Iako razmatranje odnosa između riječi i ideja može biti važno u teoriji značenja, ono se ne bi smjelo odvijati nauštrb razmatranja designacije, odnosa između jezika i svijeta. «Objašnjenje značenja mora dovesti u vezu jezik s vanjskim svijetom.» (Devitt, Sterelny 2002: 34.)

Ipak, postoji i teorija kojom se ovakve referencije nastoje objasniti, a to je takozvana *ideja mogućih svjetova*. Prema tome, «James Bond» možda ne designira ništa u ovome svijetu, ali ipak designira nešto u drugim mogućim svjetovima. Iako ne postoji u našoj stvarnosti, on može postojati u drugim svjetovima i sve tvrdnje o njemu mogu biti istinite u tim svjetovima, zbog drugačijega načina na koji su stvari u njima postavljene. U našem svijetu vrijede određene istine, ali je tijekom prošlosti mogao ići i u drugome smjeru, na posve različit način pa je svijet mogao biti drugačiji od onoga kakav sada jest. Pritom postoji niz različitih načina na koje je svijet mogao biti oblikovan pa stoga postoje alternativni svjetovi, drugačiji od našega, koji podrazumijevaju beskonačno mnogo načina na koje je poredak stvari mogao biti uspostavljen. Međutim, ti su alternativni svjetovi samo širok niz mogućnosti koje se nisu ostvarile. Naše određivanje značenja riječi ili rečenice tako uvelike ovisi o tome koji svijet razmatramo. Jednako kao što istinitost određene rečenice varira od svijeta do svijeta, tako i samostalne riječi mogu mijenjati svoje referente od svijeta do svijeta. Jednoznačan naziv koji označava različite stvari u različitim svjetovima naziva se *smekšanim označiteljem*, čija je suprotnost *kruti označitelj*, koji ne mijenja svoj referent od svijeta do svijeta, već u svakome svijetu denotira jedan te isti predmet (u onim svjetovima u kojima taj predmet postoji).

Uz niz takvih primjera koji ne denotiraju ništa u našoj stvarnosti, postoje i riječi koje su, gramatički gledano, imenice, ali ne imenuju ni stvari, ni vrstu stvari, a čak niti ono apstraktno, nepostojeće. Unatoč tomu što su te riječi imenice, one ne upućuju ni na kakve vrste predmeta. Za njih se ne može ni posve sigurno tvrditi da zasebno, izvan dužih konstrukcija u kojima se pojavljuju, uopće imaju ikakvo značenje, iako su sasvim smislene riječi. Quine (1999) kao primjer takvih riječi navodi engleske riječi «*sake*», «*behalf*» i «*dint*». Nadalje, u jeziku postoje riječi, koje nisu imenice, koje također ni na kakav način ne upućuju ni na jednu vrstu predmeta. To su riječi poput *hej, jao, vrlo, od, i, da, pa, do*. One se kao normalne, smislene riječi pojavljuju u rečenicama i svaki ih govornik hrvatskoga jezika bez poteškoća može razumjeti. Iako se, navođenjem takvih primjera nereferirajućih riječi, referencijska teorija značenja može opravdano opovrgnuti, pojavile su se i neke vrlo složene teorije koje čak i u takvim najočitijim primjerima nepostojanja izvanjezičnih referenata pronalaze krajnje apstraktne referente (npr: Montague 1960). Sljedeći je prigovor referencijskoj teoriji to što ona rečenicu smatra nizom imena, a puki nam niz imena ništa ne govori te se njime ne može ništa tvrditi. Čak i da se ime neke pojedinačne stvari ulanča, primjerice, s nazivom neke kakvoće, dobiveni niz ne bi bio u skladu s gramatikom te bi zahtijevao umetanje nekoga glagola kako bi poprimio razumljivo značenje. Primjerice, «Ralph debelost» zahtijeva glagol *posjeduje*, što bi doprinijelo gramatičkoj ispravnosti rečenice. Nadalje, postoje i svojstvene jezične pojave koje također idu u prilog činjenici da je značenje riječi više od puke referencije. Neki koreferirajući nazivi, unatoč tomu što dijele svi referent, nisu sinonimni, odnosno, razlikuju se u značenju.

Navedene primjedbe navode na zaključak da izraz može biti smislen čak i tada kada ništa ne imenuje. Poteškoće s kojima se suočavala referencijska teorija značenja, pokušali su ukloniti neki drugi pristupi i teorije, iako se svaki od njih suočio i sa svojim vlastitim poteškoćama.

2.1.2. Opisna i uzročno – povijesna teorija referencije

Opisna teorija

Bertrand Russel napadao je gledište da su obična vlastita imena takozvana *milovska imena* i time kruti označitelji. Funkcija je milovskoga imena uvođenje pojedinačne stvari u govor, a njegovo se značenje iscrpljuje ulogom designiranja te stvari. Russel je zastupao klasičnu opisnu teoriju referencije prema kojoj se imena mogu tretirati kao skraćeni opisi. «Smisao imena zadan je određenim opisom asociiranim uz ime; smisao imena jest smisao tog opisa.» (Devitt, Sterelny 2002: 47). Primjerice, “učenic Platona i učitelj Aleksandra Velikoga» mogao bi biti određen opis povezan s «Aristotel» te bi taj opis izražavao smisao od «Aristotel», a smisao bi potom odredio referenciju. Time je ova teorija osigurala veliku prednost pred milovskom teorijom, koja je referenciju imena ostavila neobjašnjenom. Ako se uzme u obzir neko ime *a*, čiji je smisao izražen opisom «taj *F*» i koje designira neki *x*, prema opisnoj teoriji može se tvrditi da: *a* designira *x* zbog toga što «taj *F*» denotira *x*. Valja naglasiti i da «taj *F*» denotira *x* ako i samo ako se *F* primjenjuje na *x* i ni na što drugo. Zahvatiti smisao *a*, u okviru opisne teorije, znači asociirati to ime s opisom. To dovodi do pitanja što se točno podrazumijeva pod navedenim pojmom *asociranja*. «Zastupnicima opisne teorije na raspolaganju stoji plauzibilan odgovor koji se poziva na inferencijalne dispozicije govornika. Max asociira «učitelj Aleksandra» s «Aristotel» na osnovi svoje trajne dispozicije da iz tvrdnji u kojima se koristi ime «Aristotel» zaključuje na tvrdnje u kojima se koristi opis «učitelj Aleksandra» i obratno.» (Devitt, Sterelny 2002: 48). Ako se ta sposobnost govornika poveže s teorijom referencije, zaključuje se da svaki kompetentni govornik asociira neko ime s određenim opisom koji se jedinstveno primjenjuje na određenoga nosioca te ga na taj način identificira.

Kako govornici nekoga jezika asociiraju različite opise sa svakim nazivom, opisna teorija postoji i za druge riječi, a ne samo za vlastita imena. Primjer mogu biti nazivi za prirodne vrste. S jedne strane, to su opće imenice koje referiraju na opažljive prirodne vrste, primjerice «tigar» i «zlato», a s druge strane opće imenice koje referiraju na primjerke

neopažljivih prirodnih vrsta, poput «kisik» ili «atom». Govornici nekoga jezika sa svakim će nazivom asocirati različite opise, a jedan će od tih opisa izražavati njegov smisao, koji će pak određivati njegovu referenciju; jedan od opisa izražava *intenziju* naziva, koji određuje njegovu *ekstenziju*. Dakle, razumijevanje pojedine riječi sastoji se u asociranju pravih opisa, zatim zahvaćanju smisla (intenzije) te određivanju referencije riječi (ekstenzije). Prihvativši stajalište da kompetentni govornici nekoga jezika prešutno poznaju značenja svojih riječi, zastupnici opisne teorije zaključili su da ti govornici imaju znanje koje je potrebno za identificiranje vrste. Opis asociran s navedenim primjerom «tigar» mogao bi glasiti «veliki četveronožni mesožder iz roda mačaka, žute boje s crnim poprečnim prugama i bijelim trbuhom». Opisne teorije dobro su rješenje za probleme iskaza identiteta, primjerice, u rečenicama navedenima u (2) bubrežnjaci i srčenjaci koreferentne su riječi, ali su asocirani s različitim opisima («imati srce» i «imati bubreg») pa se navedene rečenice razlikuju značenjem.

- (2) *i. Srčenjaci su srčenjaci.*
 ii. Srčenjaci su bubrežnjaci.

Za ovu se teoriju veže nekoliko problema. Prvi je takozvani problem *načelnoga kriterija* koji podrazumijeva kriterij odabira po kojem bi se odlučilo koji je opis onaj koji zapravo izražava smisao riječi i određuje njezinu referenciju, od niza mogućih opisa koje govornik asocira s navedenom riječi. Nadalje, to je i problem *neželjene visesmislenosti* koji proizlazi iz činjenice što različite osobe asociraju različite opise. Također, pojavljuje se i problem *neželjene nužnosti*. Prema opisnoj teoriji rečenice u (3) i (4) trebale bi biti sinonimne, odnosno, prva bi rečenica trebala biti nužna jednako kao i druga.

- (3) *Tigrovi su prugasti.*
(4) *Veliki četveronožni mesožderi iz roda mačaka, žute boje s crnim poprečnim prugama i bijelim trbuhom su prugasti.*

Ipak, tvrdnju da su parovi rečenica poput navedenih doista sinonimni i nužni nije moguće u potpunosti prihvatiti. Zastupnici opisne teorije tvrde da će opis asociran s riječju «tigar» biti onaj koji referira na njegova opažljiva svojstva, primjerice, to da je žute boje i da po sebi ima pruge, a koja su rezultat istovremeno i unutrašnje strukture i okoline. U nekim

slučajevima netipične okoline uzrokuju anomalije članova neke prirodne vrste pa tako tigrovi nemaju pruge, imaju samo tri noge ili pak mogu biti pitomi kao domaće mačke.

Uzročno-povijesna teorija

Osim opisne, postoji još jedna teorija referencije, takozvana uzročno-povijesna teorija, čiji su začetnici Kripke i S. Donnellan. Osnovna je ideja ove teorije da određena riječ referira na bilo što s čime je na neki uzročni način povezana. Da bi se ta referencija ostvarila, govornik ne treba imati vjerovanja kojima se identificira referent; govornici su međusobno i sa svijetom povezani uzročnim vezama. Uzročna teorija daje odgovor na pitanja poput: Kako je moguće da je osoba u stanju koristiti neko vlastito ime, primjerice «Einstein», kako bi njime označila fizičara kojega nikada nije srela i čije teorije uopće ne shvaća? Kako je osoba došla do toga da pomoću toga zvuka designira stanovitu osobu i uvodi taj zvuk u jezik kao njezino ime? Navedena teorija tvrdi da se zadavanje referencije oslanja na uzročno utemeljenje imena u predmetu. Iako možda nemamo ništa s uvođenjem samoga imena «Einstein» u jezik, svedjedno se njime bez poteškoća možemo koristiti da bismo designirali Einsteina, što nam je omogućilo društveno prenošenje imena unutar jezične zajednice, odnosno preuzimanje toga imena od drugih govornika. Taj se čin naziva *posuđivanjem referencije*. Uzročna teorija govori da je neko ime uvedeno formalnim ili neformalnim putem, u prisutnosti predmeta koji će od toga trenutka postati nosiocem određenoga imena. Oni koji su prisustvovali zadavanju imena odmah stječu semantičku sposobnost koja je uzročno utemeljena u predmetu, tj. sposobnost da se koriste tim imenom za designiranje predmeta. Opažanje predmeta potaknut će njihove misli, što će dovesti do uporabe imena. Oni koji nisu bili svjedoci zadavanju imena, prema uzročnoj teoriji, stječu navedenu semantičku sposobnost od onih koji jesu. Svaki govornik koji je dovoljno jezično osjetljiv može steći sposobnost da pomoću imena designira predmet. Ta se sposobnost ostvaruje uzročnim lancem koji povezuje predmet s ljudima koji su bili prisutni prilikom zadavanja imena, a također i s onima koji su u kontakt s tim imenom došli tijekom razgovora s drugima.

Osim na vlastita imena, uzročna se teorija može primijeniti i na opće imenice. Najprije je potrebno objasniti kako je pojedina riječ uopće vezana sa svojim referentom (njezino uzročno utemeljenje u referentu), a potom i proces njezina društvenoga prenošenja do onih koji s referentom nisu imali izravni kontakt. Neka je riječ uvedena u jezik uzročnom vezom s primjerkom određenoga predmeta. Ako se ponovo kao primjer uzme naziv za prirodne vrste, reći će se da je «tigar» uveden u jezik pomoću uzročne veze s primjerkom tigra. Pritom «tigar» referira na sve one i samo one predmete koji pripadaju istoj vrsti kao i primjerak tigra na kojemu je zadana referencija, odnosno na sve tigrove. U velikom broju slučajeva ljudi upotrebljavaju naziv za neku prirodnu vrstu, a da pritom neće uopće biti upoznati s njezinim obilježjima i ni s jednim primjerkom te vrste. Ipak, oni će uspješno koristiti taj naziv jer su svoju referenciju posudili od drugih, jednako kao u slučaju osobnih imena. Jezik je društvena pojava pa su ljudi sposobni iskoristiti bilo koju riječ u svojem međudjelovanju sa svijetom, unatoč tomu što je često sami ne znaju sa svijetom dovesti u vezu, u ovome slučaju, identificirati primjerke neke prirodne vrste. Novak će moći naučiti ime od prethodnika zato što su pripadnici istoga uzročno-povijesnoga lanca i dijele «psihološki istaknutu podršku identifikacijskih opisa» (Lycan 2011: 77). Sve dok je uspješno i ispravno identificirao prethodnikova referenta, novak može slobodno upotrebljavati određeno ime kako bi referirao na dotičnu osobu, predmet, prirodnu vrstu.

2.1.3. Ideacijska teorija značenja

Svaka teorija značenja nastoji objasniti činjenice koje nazivamo *značenjskim činjenicama*, poput smislenosti fizičkih predmeta, činjenice da različiti izrazi mogu imati isto značenje, da se značenje jednoga izraza može djelomično preklapati sa značenjem drugoga, da jedan izraz može biti višeznačan i drugo. Najčešće je poimanje koje ljudi imaju o značenju da je značenje referencija. Međutim, ako je referencijska teorija odbačena kao neodrživa i neistinita, nameće se pitanje koju se teoriju može smatrati ispravnom i istinitom, a istovremeno i profinjenijom od referencijske. Rješenje nudi takozvana *ideacijska teorija*, čiji je glavni predstavnik John Locke. Prema njegovu su

gledištu značenja jezičnih izraza zapravo ideje u umu. Točnije, da bi niz različitih zvukova uopće imao smisao, on mora izražavati sadržaj određenoga umnoga stanja u kojemu se nalazi osoba koja je taj zvuk, odnosno izraz upotrijebila. Pod tim se umnim stanjima podrazumijevaju ideje, predodžbe, misli i vjerovanja konkretnih ljudi u konkretnim situacijama. Idejama Locke naziva umne predodžbe predmeta i njihovih svojstava. Te se ideje mogu povezati s Aristotelovim “otiscima na duši”, otiscima koje u našem umu ostavljaju predmeti iz vanjskoga svijeta. Kada govori o idejama, Locke razlikuje jednostavne ideje, jednostavne otiske konkretnih predmeta, i složene, koje nastaju spajanjem više različitih ideja. Dakle, osnovna je teza ideacijske teorije da “postoje konkretni predmeti u svijetu koji se preslikavaju u naš um, u umu se stvaraju ideje, bilo jednostavnim preslikavanjem (kao 'otisci u duši'), bilo povezivanjem više jednostavnih ideja. I na koncu stoje znakovi, tj. riječi i imena koji reprezentiraju (zastupaju) ideje koje imamo u svojim umovima.” (Periša 2016: 10). Ako pretpostavimo da neki izraz ima značenje zato što izražava neku ideju, možemo zaključiti da će izraz biti višeznačan ako izražava više od jedne ideje, a da će dva izraza biti sinonimna ako je ideja koju izražavaju ista.

Na prvi se pogled čini da ideacijska teorija daje bolje i preciznije objašnjenje značenja i značenjskih činjenica od referencijske teorije, međutim, postoje razlozi zbog kojih se sumnja i u tu teoriju. Ideacijska teorija zapada u prvu nepriliku kada se od nje traži da odredi kakve je vrste umnoga entiteta neka ideja. *Umna slika* nije posve zadovoljavajuće određene jer su slike detaljnije od značenja, primjerice, slika je psa slika psa točno određene veličine, boje, oblika i pasmine. *Umni pojam* nije mnogo bolji prijedlog jer je vrlo teško reći što je sam *pojam*, neovisno od pojma značenja. Sljedeći je prigovor navedenoj teoriji činjenica što, jednako kao i kod referencijske teorije, postoji mnogo riječi za koje ili ne postoje konkretne umne slike i s njima povezani sadržaji (poput riječi *jest, i, od*), ili pak one psihološki gledano ni ne mogu imati sa sobom povezane slike (kao što su riječi *tisućukutnik* ili *ne-entitet*). Nadalje, neka bi hrvatska riječ za sve govornike hrvatskoga jezika trebala značiti jednako jer značenje promatramo kao javnu, društvenu i intersubjektivnu pojavu. Međutim, ideje i umne slike u umu o kojima govori ideacijska teorija ne odgovaraju tome opisu; one su subjektivne te se razlikuju od osobe do osobe,

ovisno o njihovom porijeklu i umnome stanju. Iz toga razloga značenja ne mogu biti ideje u umu. Kao prigovor ideacijskoj teoriji Lycan (2011) navodi i to da postoje rečenice koje su smislene, ali ipak ne izražavaju nikakvu ideju ni umno stanje. Kao primjer navodi rečenicu: “Malo ljudi zna da je 1931. godine Adolf Hilter posjetio Sjedinjene Države i da je tada razgledao znamenitosti, imao kratku aferu u Keokuku u Iowi s gospođicom po imenu Maxine, probao pejotl (što je uzrokovalo da halucinira horde žaba krastača koje nose čizmice i pjevaju Horst Wessel Lied), da se uvukao u tvornicu streljiva nedaleko od Detroita, potajno sastao s potpredsjednikom Curtisom u vezi terminske trgovine tuljanovim krznom te izumio električni otvarač konzervi.” (Lycan 2011: 15). Unatoč tomu što sadržaje rečenica poput ove nitko nikad nije mislio niti ih se sjetio te one ne korespondiraju ni s kakvim stvarnim umnim sadržajima, svejedno su savršeno smislene.

2.1.4. Teorija upotrebe

Predstavnik teorije upotrebe Ludwig Wittgenstein tvrdio je da su riječi i rečenice nalik igraćim figurama koje se upotrebljavaju da bi se povlačili potezi u konvencionalnim društvenim praksama kojima upravljaju pravila (Lycan 2011: 101). Navedena teorija značenju ne pristupa kao apstraktnomu predmetu, već kao odrazu uloge koju pojedini jezični izraz ima u cjelokupnome društvenome ponašanju ljudi. Prema tome, poznavati značenje nekoga izraza znači znati kako ga primjereno postaviti unutar razgovornih okvira, a sam jezik poprima oblik ponašanja, društvene prakse. Wittgenstein tvrdi da je na rješavanje nedoumica vezanih uz značenje najjednostavnije prionuti tako da se u područje značenja najprije uđe kroz nešto s čime smo već izravno upoznati. Kako bismo razumjeli značenje, trebamo najprije osvijestiti što je to što netko uči kada uči neki jezik. U trenutku kada pristupimo značenju i razumijevanju na taj način, uviđamo da je učenje nekoga jezika zapravo učenje konvencionalnoga ponašanja. Učimo koje zvukove trebamo proizvoditi u pojedinim okolnostima i kako reagirati na određene zvukove koje proizvode drugi. Cjelokupna je jezična uporaba podvrgnuta nadzoru vrlo složenoga sustava pravila, često i prešutnoga, ali ipak dovoljno jasnoga da ga preuzimaju i mala djeca, nesvjesno mu se pokoravajući. Wittgenstein se čvrsto odupire entitetskim teorijama značenja koje

značenju pristupaju kao načemu statičnomu, a također se i sukobljava s gledištem da značenje podrazumijeva isključivo referencijske odnose između izraza i stvari u svijetu (iako tu činjenicu nije posve isključio). Tvrдио je da je jezična aktivnost svojevrsno igranje igre; jezik nije samo oznaka koja stoji u odnosu izražavanja s apstraktnim propozicijama, već je on nešto što ljudi posve konvencionalno rade, unutar okvira određenih pravila. Jezične izraze Wittgenstein uspoređuje sa šahovskim igračim figurama. Oni su, jednako kao i figure, ograničeni pravilima koja određuju njihove naredne poteze. Izrazi su zvukovi koje proizvodimo, a čije su funkcionalne uloge društveno definirane. Primjerice, izrazi poput «K vragu», «Jao meni», «Hvala», «Prestani!», «Budi blagoslovljen» zapravo su ustaljena sredstva za izražavanje zaprepaštenosti, žaljenja, zahvaljivanja, protivljenja i blagoslova, odnosno, njihovo značenje ne leži u tome da oni bilo što predstavljaju ili izražavaju neku propoziciju. Njih upotrebljavamo u prikladnim okolnostima, nastojimo ih ne upotrebljavati u neprikladnim, a na njih postoje i primjereni odgovori. U svome djelu *Filozofska istraživanja* Ludwig Wittgenstein (Wittgenstein 1998) argumentira ključnu misao teorije upotrebe, a to je da se značenja riječi utvrđuju tek prilikom njihove upotrebe, u kontekstu. Izvan konteksta značenje je poprilično neodređen pojam, što je ponajviše vidljivo u činjenici da se gotovo uz svaku riječ u rječnicima vezuje više značenja. Ono se ostvaruje tek u konkretnoj komunikacijskoj situaciji.

2.2. KOGNITIVNOLINGVISTIČKA TEORIJA ZNAČENJA

Kognitivna lingvistika u središte svojega interesa stavlja značenje, smatrajući da je osnovna uloga jezika upravo u izražavanju značenja (Šarić 2011). Postoje dva pogleda na značenje. Jedan je rječnički i pretpostavlja da značenja riječi pohranjena u ljudskom umu proizlaze iz značenja tih riječi prikazanih u rječnicima te tako uzima u obzir samo jezgreno značenje riječi. Drugi je enciklopedijski i značenju pristupa šire, izlazi iz okvira jezičnoga znanja i ulazi u područje znanja o svijetu. Kognitivna lingvistika značenju pristupa enciklopedijski. Značenje riječi nije rezultat neke objektivne istine, nego dinamičnoga procesa govornikove konstrukcije, stvaranja, predočavanja i razumijevanja i stoga je ovisno o kontekstu, promjenjivo i podložno neprestanim promjenama. Značenja

riječi nisu čvrsto definirana, već su ovisna o govornikovu iskustvu i konstruirana, u konkretnome kontekstu uporabe. To znači da riječi nisu apsolutni sadržatelji značenja; one ga samo potiču i pobuđuju. Ono što se naziva konstrukcijom zapravo je kreativni čin govornikova iznalaženja prilagođenoga značenja, a polazište je za tu konstrukciju značenjski potencijal koji riječi sadrže. Značenjski potencijal riječi podrazumijeva sve njezine obavijesne mogućnosti u jezičnoj uporabi pojedinca i kolektiva. U određenome kontekstu, odnosno ulančavanju određene riječi s drugim jedinicama, pobuđuju se samo pojedini vidovi potencijalnoga značenja, značajni u danoj jezičnoj situaciji. Rezultat je pobuđivanja značenja djelomičan u odnosu na ukupnost mogućnosti. Riječ je razumljiva jedino kada je njezino značenje povezano s nekom vrstom iskustva, a s obzirom na to da ljudsko iskustvo podrazumijeva mnoge sastavnice, tako i značenje riječi uključuje mnoštvo sastavnica. Ustroj semantičkih sastavnica određene riječi ovisi o konkretnome govorniku koji u konkretnoj situaciji provodi konstrukciju značenja. Tom se konstrukcijom neka značenjska obilježja riječi izdvajaju i ističu, dok ostala ostaju u drugome planu. Na taj se način provodi pobuđivanje mogućega značenja jezičnih znakova; iz mogućnosti koje je ono pružilo nastaje ostvareno značenje, a sami govornici odlučuju o tome koje od značenjskih sastavnica žele iskoristiti, odnosno staviti u prvi plan. (Šarić 2011). Nemoguće je zamisliti rečenicu u kojoj bi se ostvarilo cijelo značenjsko polje nekoga leksema jer će svaki kontekst isticati određena obilježja i pritom potiskivati i zanemarivati druga. U upotrebi jezika nastaju različiti ostvaraji značenja, pri čemu neki češće od drugih. Neke su značenjske sastavnice riječi potrebne velikom broju konteksta te su one prototipne, dok su druge aktivirane znatno rjeđe.

U okviru bavljenja samim značenjem, lingvisti nastoje utemeljiti i podjelu značenja na različite vrste, pri čemu postoji više mogućih podjela.

2.2.1. Vrste značenja

Značenja se mogu dijeliti dvojčano: na denotativno i konotativno ili pak na spoznajno (kognitivno) i asocijativno (značenje koje uključuje društvene, stilističke, dijalektalne i

druge elemente). Značenja se također mogu dijeliti i trojčano, na tri glavne sastavnice značenja: designaciju, konotaciju i primjenu (Zgusta 1991), na denotaciju, konotaciju i uporabu (Hudeček i dr. 1999) te na opisno (deskriptivno), društveno (socijalno) i izražajno (ekspresivno). U stručnoj literaturi najčešća je podjela na denotativno i konotativno značenje. Denotativno se značenje može smatrati središnjim čimbenikom jezične komunikacije, čime predstavlja sastavni dio osnovnoga funkcioniranja jezika. Ono je neodvojivi dio jezika i gotovo je nemoguće definirati jezik bez referiranja na njega. Denotativno značenje izravno govori o imenovanoj stvari iz izvanjezične zbilje, a to čini na obavijestan i neutralan način. Za razliku od njega, konotativno je značenje komunikacijska vrijednost koju neki izraz ima na temelju onoga na što se odnosi, povrh svojega denotativnoga značenja. Ono na što izraz referira preklapa se s denotativnim značenjem. Ako je, primjerice, riječ *žena* definirana trima kontrastivnim obilježjima (+odraslo, +ljudsko, -muško), ta obilježja postaju atributi referenta na kojega se riječ odnosi. Međutim, postoji i mnoštvo dodatnih obilježja za koja se u određenim kontekstima smatra da ih navedeni referent posjeduje. To može uključivati fizička obilježja (npr. «dvoonožac»), a također i psihička i društvena obilježja («pričljiva», «druželjubiva»). Konotativno značenje može uključivati i obilježja referenta koja proizlaze iz mišljenja neke društvene skupine ili određenoga vremenskoga razdoblja, stoga su konotacije sklone promjenama od skupine do skupine i od vremena do vremena (primjerice, u prošlosti su ženi bila nametnuta obilježja poput «krhka», «bojažljiva», «emocionalna», «kolebljiva», «iracionalna» i slično). «Kada govorimo o konotaciji, govorimo o iskustvu stvarnoga svijeta koje se povezuje s izrazima kada ih se koristi ili čuje.» (Leech 1985: 9-23). Zbog toga je konotacija slučajni dio jezika, za razliku od denotacije koja je njegov sastavni dio, što dokazuje i činjenica da konotativno značenje nije svojstveno samo jeziku, već ga dijele i ostala komunikacijska sredstva, npr. vizualna umjetnost i glazba. Primjerice, konotacija riječi *dijete*, koja god ona bila, može se dočarati i crtežom djeteta ili pak oponašanjem njegovoga plača. Konotativno je značenje tako periferno u odnosu na denotativno, a najveći je razlog tome što je ono nestabilno i promjenjivo te se razlikuje s obzirom na iskustvo pojedinca, kulturu i vremensko razdoblje. Ono je također beskonačno i neodredivo, za razliku od denotativnoga koje se smatra ograničenim i konačnim.

3. SINONIMI I SINONIMIJA

Osnovna je leksička jedinica riječ, a riječi su elementi leksičkoga sustava te su kao takve na osnovi svojih semantičkih obilježja vezane paradigmatiskim i sintagmatskim strukturnim odnosima. Pod paradigmatiskim se odnosima podrazumijevaju oni semantički odnosi u kojima se riječi suprotstavljaju i međusobno isključuju prema svojem leksičkome značenju. Opreka se pojavljuje u izboru jedne leksičke jedinice koji istovremeno isključuje drugu. Sintagmatski se odnosi očituju u vodoravnome funkcioniranju riječi u postavi. Paradigmatiski se odnosi među riječima najčešće promatraju upravo u pojavi sinonimije, gdje postoji opreka na liniji semantičke sličnosti.

Da bi se moglo govoriti o sinonimnim odnosima, treba postojati opreka minimalno dviju leksičkih jedinica, koje čine sinonimni par, ili više njih, koje čine sinonimni niz. Sinonimni niz otvoren je leksičko-semantički sustav u kojemu je jedna riječ glavna, središnja, stilski neutralna i ima najveći opseg značenja, tzv. *dominanta*. Primjerice, u sinonimnome nizu navedenom u (5) središnja je riječ *umrijeti* jer je stilski neutralna, a u nizu navedenom u (6) dominantna je riječ *teći* jer je stilski neutralna i jer svojim značenjem pokriva cijeli niz.

(5) *umrijeti: odapeti: otegnuti: preminuti: izdahnuti*

(6) *teći: žuboriti: brboriti*

Sinonimijom se bavi leksikologija, jezikoslovna disciplina koja, najopćenitije gledano, proučava leksik. Ona među jezikoslovnim disciplinama ne zauzima čvrsto i točno određeno mjesto te je vrlo teško odrediti do kojih granica se proteže ukupnost tema kojima se ona bavi. Dok se morfologijom i fonologijom bavi velik broj istraživača, leksikologiji se posvećuje znatno manja pažnja te je naši jezikoslovci prečesto ostavljaju po strani. Razlog je u tome što su fonološki i morfološki sustavi zatvoreni, njihov je okvir vrlo jasan, a sastav izbrojiv, dok je leksički sustav otvoren, nesustavan i pun dvojbi. U njemu postoji neizmjerljivi broj kombinacija, a odnosi među elementima vrlo su složeni, zbog čega ih je mnogo teže opisati. Leksikologiju neki jezikoslovci preširoko određuju pa u nju ubrajaju sva jezikoslovna područja kojima je riječ glavni predmet istraživanja.

Unatoč razilaženjima u određivanju okvira leksikologije, svi se autori slažu da se jezične pojave poput sinonimije, homonimije, polisemije, antonimije, hiponimije, paronimije i dr. ubrajaju u leksikološke pojave. Da bi što bolje opisali leksik u rječniku, leksikografima je potrebno teoretsko rasvjetljavanje paradigmatskih i sintagmatskih odnosa u leksiku, klasifikacija leksema u semantičke nizove i razrede i istraživanje leksičko-semantičkih kategorija. U sinonimiji je problem upotrebe sinonima u jednojezičnomu rječniku jer ona pretpostavlja da postoji jednoznačno definirana sinonimija ili pak da je samo po sebi razumljivo što su to sinonimi. Da to ipak nije tako, pokazuju dvojezični rječnici u kojima se vrlo često navode “lažni” sinonimi, a pristupa im se kao istovrijednicama u određenome jeziku. Zbog takvih je slučajeva potrebno usuglasiti se oko odredbe sinonima.

Razmišljanje o sinonimiji i o tome ima li uopće u jeziku stvarne potrebe za sinonimima otvara mnoga pitanja i upućuje na mnoge teorijske i praktične probleme. Savršenim se oblikom lingvističkoga sustava smatra onaj u kojemu je jedno značenje pridruženo jednome jezičnome znaku, odnosno svaka jedinica toga sustava nosi samo jedno značenje. Prema tome, sinonimija bi se mogla smatrati postojanjem nepotrebnih riječi u jeziku, koji bi zapravo bio mnogo jasniji da sinonimi ne postoje. Međutim, odnos semiotičkih sredstava i značenja nije tako idealan, već govornici kognitivno svjesnom uporabom jezika prilagođavaju strukturu znakova određenim govornim situacijama. Kada se govori o sinonimiji, najviše se pažnje posvećuje klasifikaciji sinonima, dok pitanja o kognitivnim pretpostavkama značenjskoga podudaranja u kontekstu najčešće ostaju zapostavljena. Za proučavanje sinonimije vrlo su važna temeljna načela kognitivne lingvistike, a jedno je od osnovnih načela da jezično znanje proizlazi upravo iz uporabe jezika. Pojam oblikovanja značenja, kao naziv za složenost načina na koji se može promatrati jedna te ista situacija, ključan je za upotrebu sinonima u jeziku. U konkretnome govornome činu dana je mogućnost izbora, a različitost leksičkoga izbora uzrok je različitim načinima oblikovanja pojedine situacije. Jezicima taj izbor omogućuju upravo sinonimi kojima oni raspolažu. Različiti opisi iste pojave ovise o kognitivnim domenama, odnosno okvirima znanja govornika te njegovu razumijevanju i predočavanju. Ako se kao test sinonimnosti uzme metoda zamjenjivosti u kontekstu, pri

čemu bi pravi sinonimi bili samo oni koji su zamjenjivi u svakome kontekstu, a da se pritom ne promijeni početna zamisao poruke, nastaje ozbiljan metodološki problem. Mogu li se uopće provjeriti svi mogući konteksti i kako bi se ta zadaća trebala izvesti? Čak i u slučaju kada bi se dokazala apsolutna zamjenjivost, ne bi se moglo objasniti što je pravi, odnosno bolji izbor između više mogućnosti. Uvjetom sinonimičnosti uglavnom se navodi značenjsko podudaranje riječi ili mogućnost zamjene jedne riječi drugom u određenome kontekstu. Ullman (1957) osnovnom metodom utvrđivanja sinonimičnosti nekih riječi smatra metodu zamjene, odnosno supstitucije. Međutim, to ne znači da su riječi koje se mogu zamijeniti u istome kontekstu nužno sinonimi. U jeziku postoje različiti paradigmatički odnosi koji omogućuju zamjenu riječi u istome kontekstu iako one nisu sinonimi. Primjerice, *cvijet* i *jorgovan* zamjenjivi su u rečenici u (7), bez narušavanja osnovnoga smisla rečenice, ali te riječi ipak nisu sinonimi.

(7) *Kako lijepo miriši ovaj cvijet / jorgovan.*

Tako su i riječi *plavo* i *sinje* sinonimi, ali imaju različite mogućnosti kolociranja i spojivosti u sintagme: *plava kosa*, *sinje more*. Branka Tafra (2005) kao primjer navodi rečenicu navedenu u (8).

(8) *Zapjevala je ptica.*

Hiperonim *ptica* možemo zamijeniti bilo kojim hiponimom i time nećemo zadirati u osnovni smisao rečenice. Ograničenja koja proizlaze iz spojivosti riječi u slijedu uvode na područje sintagmatskih odnosa, što je pokazatelj isprepletenosti sintagmatskih i paradigmatičkih odnosa. One riječi koje se podudaraju i značenjski i po upotrebi te imaju istu priopćajnu i emotivnu vrijednost, mogu se nazivati apsolutnim ili pravim sinonimima. Primjeri takvih sinonima mogu se naći među istokorijenskim riječima kao u (9), usporednim nazivima od kojih je obično jedan strani, a drugi domaći kao u (10), riječima *srce* i *duša* u prenesenom značenju kao u rečenicama u (11), ili u nekim kologacijama ili frazemima kao primjeri u (12). Apsolutni su sinonimi zapravo, kako

kaže Ullmann (1957) luksuz za jezik. Češći je slučaj da među sinonimima postoje određene stilističke, semantičke, konotativne i kolokacijske razlike.

- (9) *sintaksni, sintaktički, sintaksički*
- (10) *vokal: samoglasnik*
- (11) *i. Boli me srce.*
ii. Boli me duša.
- (12) *tratiti vrijeme: krasti bogu dane*

S kojega se god gledišta proučavala sinonimija, na mnogo se pitanja ne može sa sigurnošću odgovoriti pa ona ostaju otvorena. Pristupi li se sinonimiji iz jezikoslovnoga gledišta ili ju se nastoji objasniti uz pomoć logičke kategorije identičnosti, uvijek će postojati razilaženja i određeni postotak subjektivnosti u shvaćanju što je identično, a što nije. Čak i kada bi se jezikoslovci složili da identičnost među riječima postoji, i dalje bi postojale razlike u shvaćaju stupnjeva te identičnosti. Riječima koje čine sinonimni par zajednički je pojam koji one označuju, ali se teško može dokazati da su one istovjetne i po ukupnosti svoga značenja i po upotrebi.

Jezikoslovci pristupaju sinonimiji na različite načine. U *Rječniku sinonima hrvatskoga jezika* (Šarić, Wittschen 2014) pod nekom će se natuknicom pronaći vrlo dugi niz sinonima za pojedinu riječ, a u njega će biti uključene sve riječi koje bi se u nekome kontekstu mogle upotrijebiti umjesto natuknice. Katkada se taj popis mogućih sinonima može činiti neobičnim i preopširnim jer se mnogih od tih riječi nikad ne bismo ni sjetili, a kamoli ih upotrijebili. S druge strane, postoji i pristup koji zalazi u potpuno drugu krajnost. Branka Tafra (2005) smatra da su sinonimi samo one riječi koje imaju potpuno isto značenje te su međusobno zamjenjive u svim kontekstima, pri čemu bliskoznačnost i sličnoznačnost u potpunosti isključuje iz dijela leksikologije koji se bavi sinonimijom. S obzirom na dvojbe prisutne prilikom proučavanja sinonimije, potrebno je najprije odrediti uvjete koje riječi trebaju zadovoljiti da bi bile sinonimi, a potom opisati odnos sinonimije i srodnih jezičnih pojava te ju od tih pojava razgraničiti, što vrlo često izaziva poteškoće.

3.1. KRITERIJI SINONIMIJE

Ako se sinonimiji ne odrede čvrste granice i ne postave jasni kriteriji, tada su sinonimijski odnosi beskrajni. Iz toga bi se razloga sinonimija, primjerice, u frazeologiji trebala proučavati zasebno jer u njoj leksičke jedinice gube svoju samostalnost i pristupa im se isključivo unutar konteksta. Prema tome u primjerima koje je navela B. Tafra (2005), nije moguća zamjena riječi *cigla* riječju *opeka* u frazemu navedenom u (13) ili *plafon* i *strop* u frazemu u (14), ali je ona moguća u riječima *đavo* i *vrag* u frazemu u (15).

(13) *Neće ti cigla pasti na glavu.*

(14) *probiti plafon*

(15) *Idi do vraga. Idi do đavola.*

Sinonimi mogu biti samo one riječi koje pripadaju istome leksičko-gramatičkomu i leksičko-semantičkomu razredu (Tafra 2005). Na pitanje trebaju li pripadati i istoj vrsti ima više odgovora. Rečenice kao dvije navedene u (16) dokaz su da riječi, da bi bile sinonimi, moraju pripadati istoj vrsti, dok se vrlo često taj uvjet uopće ne uzima u obzir. Takva razilaženja u stavovima unose zbrku i metodološku nedosljednost u proučavanje sinonimije. U navedenom primjeru *lisica* ima preneseno značenje, a *lukav* osnovno, što znači da one ne mogu ulaziti u sinonimni par.

(16) i. Ivan je *lisica*

ii. Ivan je *lukav*

Nadalje, sinonimija je jezična pojava koja se promatra unutar sustava jednoga jezika pa je razumljivo da njem. *Haus* i hrv. *kuća* nisu sinonimi iako označavaju isti pojam, odnosno upućuju na isti izvanjezični referent. Dok se na pitanje je li kriterij sinonimije pripadanje riječi istome jeziku može jednoglasno potvrdno odgovoriti, to nije slučaj i s pripadanjem jedne riječi standardu, a druge žargonu, jedne standardu, a druge dijalektu, ili pak jedne stručnome, a druge razgovornome jeziku. Zbog toga je manje jasno jesu li *kašika* i *žlica*, *špajza* i *smočnica*, *pravopis* i *ortografija* sinonimi. Takvi jezični problemi uzrokuju

potrebu da se utvrde jezični okviri u kojima se sinonimija može ostvariti s obzirom na teritorijalnu, stilsku i vremensku raslojenost leksika.

Granice sinonimije razlikuju se od rječnika do rječnika, od jedne leksikološke rasprave do druge. Akademijin *Rječnik* (1880-1976) donosi primjere u kojima u sinonimni odnos stupaju riječi iz različitih dijalekata, primjerice *pirun* i *vilica*. U svome *Rječniku hrvatskoga jezika* Anić (1994) takve primjere također navodi kao sinonime, što ukazuje na to da ni autor rječnika suvremenoga standardnoga jezika nije jasno odredio granice sinonimije. Primjerice, u njegovu *Rječniku* definicija natuknice *grah* sadrži i sinonimni dio *fažol* i *bažulj*, obje riječi označene odrednicama *regionalno* i *razgovorno*. Dok pitanje sužava li teritorijalna raslojenost prostor sinonimiji ostaje otvoreno, stilaska raslojenost unutar standardnoga jezika ne bi trebala biti prepreka stupanju riječi u sinonimijske odnose. U nekome sinonimnome nizu jedna je riječ stilski neobilježena, neutralna, pa je samim time ta riječ dominantna, dok su ostale stilski obilježene.

Posebna je vrsta sinonimije takozvana *okazionalna sinonimija*, jezična pojava koja se javlja u djelima nekih pisaca, a koja izmiče svim pravilima i ograničenjima te je u potpunosti prepuštena autorovoj slobodi. U književnim su djelima moguća i dopuštena miješanja svake vrste, stilaska, dijalektalna, čak i miješanja dvaju jezika. Svaki autor može stvarati sinonimne nizove po svojoj želji, a moguće su i nemoguće sinonimizacije (davanje istoga značenja dvjema riječima koje su imale različito značenje) i desinonimizacije tj. davanje drugoga značenja jednomu članu sinonimnoga niza. Primjere takve vrste sinonimije Branka Tafra (2005) uzima iz povijesne leksikografije: Marijan Lanosović kao sinonime spominje *ocet*, *kvasinu* i *sirćet*, Ivan Belostenec *hižu*, *stan* i *kuću*, a Jambrešić *što* i *kaj*. Ipak, autorska sinonimija nije sustavna pojava pa joj je više mjesta posvećeno u okviru stilistike, a manje leksikologije.

Da bi se valjano opisala sinonimija, potrebno je razmotriti i kriterij nemiješanja sinkronije i dijakronije, koje se načelno ne miješaju, ali je ponekad vrlo teško između njih povući granicu. Za neke se riječi ne može jednostavno odrediti pripadaju li aktivnomu ili pasivnomu sloju leksika jer one mogu prelaziti iz jednoga sloja u drugi; neke zastarjelice

ponovo ulaze u aktivnu upotrebu, dok su druge iz aktivnoga sloja potisnute u pasivni. Tim dvama procesima među riječima se uspostavljaju privremeni sinonimijski odnosi. Tako se ponovo počela upotrebljavati riječ *vrhovnik* koja ulazi u sinonimni par s riječju *suveren*. U procesu oživljavanja i ulaska u aktivni leksik također su i *brzoglas*, *svjetlopis*, *pismohrana* i *slovnica* koje imaju isto značenje kao i *telefon*, *fotografija*, *arhiv* i *gramatika*. S druge strane, riječi *oficir* i *rezerva* polako nestaju iz upotrebe, a usporedno s time nestaju i njihove sinonimne veze s riječima *časnik* i *pričuva* koje su postojale kada su se i jedna i druga riječ pripadale aktivnome sloju leksika. Navedeni primjeri upućuju na zaključak da su sinonimni nizovi zapravo otvoreni sustavi u koje neprestano mogu ulaziti nove riječi, a također i iz njih izlaziti. Sinonimijski odnosi nisu čvrsti ni vječni, već su izloženi neprestanim promjenama. Da bi riječi bile sinonimi, važno je da one pripadaju jednomu jezičnomu sustavu u njegovu sinkronijskomu presjeku.

3.2. SINONIMIJA I SRODNE JEZIČNE POJAVE

Paronimi

Od svih leksičkih odnosa paronimija je najmanje istražena te joj je u jezikoslovnim knjigama vezanim uz leksikologiju najčešće posvećeno najmanje pozornosti. Leksikološki pregledi paronimiju ili uopće ne spominju, ili je navode samo kao rubnu pojavu, ne objašnjavajući je detaljnije. Iz toga proizlazi da se najveće dvojbe u tumačenjima leksičkih odnosa odnose upravo na paronimiju. U leksikologiji ne postoji jedna općeprihvaćena definicija ni ustaljeni naziv za ovaj leksički odnos tvorbene, izrazne sličnosti i semantičke, odnosno značenjske različitosti. Paronimija se vrlo često miješa s paronomazijom, figurom iskaza koja potječe još od antičkih retoričara, a podrazumijeva igru riječima sličnima na planu izraza, a različitima na planu sadržaja. Američko – češki lingvist i leksikograf Ladislav Zgusta (Zgusta 1991) tvrdi da se naziv *paronimi* tradicionalno odnosi na riječi koje imaju isti oblik, a različito značenje. Pod paronimijom se najčešće razumijeva pojava formalne sličnosti riječi, bilo fonetske ili

ortografske, ili i jedne i druge, a katkad se poistovjećuje s takozvanom međujezičnom homonimijom koja se u literaturi često imenuje sintagmom *lažni prijatelji*. U zapadnoeuropskome se jezikoslovlju paronimi doživljavaju kao nedoumice koje izazivaju izrazite poteškoće pri učenju jezika. Vrlo se često pod zajednički nazivnik paronimije svode potpuno različiti primjeri leksičkih odnosa. Tako se, istovremeno, paronimima smatraju francuske riječi *amoral* i *immoral* koje su zapravo sinonimi te francuski parnjaci *l'affectation* i *l'affection*, koji su samo grafemski i fonemski slični, a značenja su im potpuno različita.

Ipak, svi koji su se bavili paronimijom slažu se da je njezino glavno obilježje sličnost riječi u izrazu, a ta sličnost ili podudaranje izraza može biti različita porijekla. Međutim, ako između riječi ne postoji nikakva semantička opreka (nezamjenjivost u istome kontekstu), već samo izrazna sličnost, tada taj slučaj isključujemo iz razmatranja paronimije. S obzirom na sve nedoumice i različita viđenja paronima, Branka Tafra (2005) najprije razlučuje paronime od neparonima na temelju kriterija prema kojima određene riječi nisu paronimi. Paronimi nisu raznoznačne riječi koje pripadaju različitim jezicima i koje su slične na izraznoj razini zbog istoga etimona, takve su riječi *lažni prijatelji*. Također, paronimi nisu ni istoznačne riječi u dvama jezicima ili više njih koje imaju isto podrijetlo, ali se različito izgovaraju, kao što je većina međunarodnica. Riječi koje imaju samo pseudoetimološku sličnost kao što su, primjerice, hrvatske riječi *adaptirati* (<njem. <lat. *adaptare*) i *adoptirati* (<njem. <lat. *adoptare*), također ne možemo smatrati paronimima, kao ni paradigmatičke oblike jedne ili dviju riječi (npr. njemački *Gast* i *Gaste*). Nadalje, u paronime se ne ubrajaju ni riječi nastale konverzijom koje pripadaju dvama leksičko – gramatičkim razredima, npr. glagolski prilog sadašnji *svijetleći* i pridjev *svjetleći*. Paronimi nisu ni fonološke ili pak tvorbene dublete (*slušatelj* i *slušalac*), kao ni riječi koje imaju dva gramatička lica, npr. *ovaj bol* koji se odnosi na tjelesni doživljaj patnje i *ova bol* koja označava psihički, emocionalni doživljaj. Homofoni i homografi bilo koje vrste između kojih ne postoji nikakva semantička veza također se ne mogu definirati kao paronimi.

U nastavku Branka Tafra (2005) navodi kriterije koje riječi moraju zadovoljiti da bi mogle biti paronimi. Tvrdi da ne postoji međujezična sinonimija, homonimija, antonimija, pa tako ni paronimija te da navedene leksičke odnose valja promatrati unutar jednoga leksičkoga sustava. Stoga da bi bile paronimi, riječi moraju pripadati jednomu jeziku. K tomu moraju pripadati i samo standardnomu jeziku ili samo nekomu od organskih idioma jer se paradigmatički odnosi uspostavljaju isključivo u granicama jednoga idioma. Paronimija je činjenica sinkronijskoga stanja, iz čega slijedi da riječi koje su paronimi pripadaju jednomu vremenskomu odsječku. Da bi riječi mogle biti zamjenjive ili nezamjenjive u istome sintagmatskome nizu, one moraju pripadati istomu leksičko–gramatičkomu i leksičko–semantičkomu razredu, a moraju imati i iste gramatičke kategorije, npr. glagoli trebaju biti istoga vida, zbog čega *darovati* i *darivati* ne bi mogli biti paronimi. Osim što moraju pripadati istoj tvorbenoj porodici, riječi moraju imati i djelomično podudarnu fonološku strukturu. Budući da su posrijedi riječi istoga korijena, one nisu slične samo po fonemskomu sastavu, već i po značenju. Zbog te sličnosti na izraznoj i sadržajnoj razini, među riječima postoji jak potencijal zamjenjivosti i pogrešne upotrebe, što predstavlja priličan problem u svim jezicima.

Prema tvorbi, paronimi se mogu podijeliti u tri skupine (Tafra 2005), a to su prefiksadni paronimi kao u (16), korijenski paronimi kao u (17) i sufiksadni paronimi kao u (18).

- (16) *utvrditi // ustvrditi, pojasniti // objasniti, okopati // opkopati*
 (17) *crveniti // crvenjeti*
 (18) *mučitelj // mučenik, označenik // označilac, susjedni // susjedski*

Najbrojniji u hrvatskome jeziku su sufiksadni paronimi, a među njima prvo mjesto zauzimaju pridjevi. Dalje će razvrstavanje ići prema razgraničavanju tvorbenih sredstava, primjerice pridjevi sa sufiksima navedenima u (19) ili imenice u (20).

- (19) *-eći i -ski: goveđi // govedski*
-ni i -ski: listopadni // listopadski, susjedski // susjedni.
-ast i -at: krošnjast // krošnjat
 (20) *-telj i -nik: branitelj // branjenik*

Među paronimima postoje primjeri koji u potpunosti zadovoljavaju navedene kriterije, koji su tipični, prototipni, ali također i oni primjeri koji su po nečemu manje prototipni, čak rubni. Branka Tafra (2005) tvrdi da uvijek postoji određeni postotak rubnih slučajeva kojima je potrebno posvetiti posebnu pažnju i zasebno ih proučiti i istražiti, ali to ne znači da postoje *kvaziparonimi*, kako se često u literaturi navodi. Kada se postave uvjeti paronimije, tada riječi jesu ili nisu paronimi, ovisno o tome ispunjavaju li navedene uvjete ili ne.

Paronimija je sustavni jezični odnos koji zahtijeva još mnogo pozornosti i istraživanja. U rječnicima nema dovoljno primjera njihove uporabe te ne postoji jednoglasno i ujednačeno tumačenje toga leksičkoga odnosa. Više je razloga zbog kojih govornici zamjenom paronimnih parnjaka i odabirom pogrešne riječi vrlo često narušavaju jezičnu normu. Na prvome je mjestu izrazita zvučna i značenjska sličnost, kao primjeri u (19). Nadalje, to je nepoznavanje tvorbene osnove riječi ili nedovođenje osnovne riječi i izvedenice u vezu, što je vidljivo u primjerima u (21).

(21) *zamjenik > zamjenički, zamjenica < zamjenični*

Potiskivanje jednoga parnjaka drugim, npr. sve češća upotreba pridjeva *elektronski* nauštrb pridjeva *elektronički*, također može biti povod pogrešnoj upotrebi jedne, odnosno druge riječi. Paronimski parnjaci zamjenjuju se i prilikom nedovoljne značenjske razgraničenosti riječi te interferencije sa sinonimima, kao primjer u (22), kao i nepoznavanja značenja prefikasa i sufikasa koji olakšavaju određivanje značenja, što pokazuje primjer u (23), gdje prva riječ ima prefiks *-od*, a druga *-o*. Uzroci pogrešne upotrebe riječi mogu biti i nepoznavanje valentnosti riječi, kao u (24), nepoznavanje njihove leksičke spojivosti, kao u (25), nepoznavanje značenja posuđenica, kao u (26) te nedovoljno poznavanje konteksta u kojemu se upotrebljavaju pojedine riječi.

(22) *rukica // ručica*

(23) *odštetiti // oštetiti*

(24) *pocrveniti nešto, nečime // pocrvenjeti od čega*

(25) *susjedski odnosi // susjedni stan*

(26) *diplomat // diplomant*

Granica između paronima i istokorijenskih sinonima u većini je slučajeva jasna, npr. sinonimni je niz naveden u (27), a paronimni (parovi) u (28).

(27) *šaljivdžija: šaljivac: šaljivčina*

(28) i. *crveniti // crvenjeti*

ii. *diplomat // diplomant*

S obzirom na to da su i paronimi i članovi niza istokorijenskih sinonima međusobno vrlo slični izrazom, razlikuju se s obzirom na značenje; sinonimi imaju isto značenje, a paronimi različito. Uz tvorbu riječi potrebno je uvijek uzimati u obzir i semantiku, što pokazuju sučajeви u (29).

(29) i. *mušičast // mušičav*

ii. *mišičast: mišičav*

iii. *kruškast: kruškolik*

iv. *srcast // srcolik*

U tim primjerima nešto je zahtjevnije odrediti jesu li to istokorijenski sinonimi ili paronimi, istoznačnice ili raznoznačnice. Par u (29.i) nisu sinonimi, nego su paronimi jer se pridjevu *mušičav* pripisuje preneseno značenje, dok je uz *mušičast* ostalo samo ono prvotno. Kao što je teško odrediti imaju li dvije riječi isto značenje, odnosno jesu li sinonimi, tako je ponekad teško zaključiti znače li one različito, odnosno jesu li paronimi. Osobit problem razgraničavanja tih dvaju leksičkih odnosa pojavljuje se u višeznačnica koje bi jednim svojim dijelom mogle biti sinonimi, a drugim paronimi, kao primjer u (22). Razlika između sinonima i paronima, osim u tome što se značenjska polja sinonima poklapaju u vrlo velikoj mjeri, a značenjska polja paronima u vrlo maloj, vidljiva je također u činjenici da sinonimi mogu činiti sinonimski par ili sinonimski niz, dok se paronimi uvijek svode na par jer je njihova zamjenjivost osnovana na pogrešnom izboru jedne od dviju mogućnosti. Zamjenom sinonima u istom kontekstu značenje se znatnije ne mijenja, a zamjena paronimnih parnjaka rezultira pogrešnim značenjem ili besmislenom porukom. Primjer za to je paronimski parnjak kao u (30), gdje se prvi dodaje imenicama koje znače živo, a drugi imenicama koje znače neživo.

(30) *komunikativan // komunikacijski*

Ako se u izrazu navedenom u (31) umjesto *komunikacijski* upotrijebi *komunikativni*, dobit će se besmislena poruka.

(31) *Hrvatski je u Gradišću komunikacijski jezik.*

Srodnice

Zasebnu potkategoriju sličnih riječi čine slične riječi istoga podrijetla, takozvane srodnice (Cvikić 2004). Zajedničko im je podrijetlo nekad više, a nekad manje prepoznatljivo, a uglavnom je povijesnoga karaktera. Značenje srodnica može biti isto, slično i različito, a mogu pripadati jednome jeziku (jednojezične srodnice) ili različitim jezicima (međujezične srodnice, primjerice, talijanski *padre* i francuski *pere*). Danas se sve veća pažnja posvećuje međujezičnim srođnicama, posebno kada su u pitanju srodni jezici. Tipične su srodnice riječi iste vrste i iste tvorbene porodice koje imaju i izraznu i značenjsku sličnost. S druge strane, postoje i manje tipične srodnice koje su, iako potječu od istoga korijena, uslijed brojnih promjena izgubile izraznu sličnost, ali značenjske su sličnosti i dalje prisutne, kao primjerice, boje *crvena* i *grimiz* koje potječu iz arapskoga, prema sanskrtskome *krmi*. Srodnice također mogu biti i riječi jednakoga ili sličnoga izraza, ali različita značenja, npr. riječ *laska* u hrvatskome jeziku i *laska* u slovačkome gdje znači ljubav (primjeri iz: Jelaska 2007). Vidimo da je među srođnicama prisutna sinonimija, ali također i drugi leksički odnosi. Kada se u jednome jeziku nađu riječi istoga podrijetla i značenja, a također i vrlo slične izrazom, upitno je jesu li one srodnice ili su zapravo samo inačice. Takav je slučaj s hrvatskim riječima *sport* i *šport* koje potječu iz engleskoga jezika, a u hrvatski su jezik ušle posrednim i izravnim posuđivanjem.

Inačice (varijante)

Neki jezikoslovci tvrde da se sinonimi ne mogu tražiti među oblicima promjenjivih riječi, odnosno da se u raščlambi leksičnih odnosa u obzir trebaju uzimati samo osnovni, kanonski oblici riječi. Branka Tafra (Tafra 1995) tvrdi da različiti oblici jedne riječi ne ulaze ni u kakve leksičke odnose. Oblici promjenjivih riječi koji isto znače najčešće se nazivaju inačicama. To su riječi istoga sadržaja i djelomično različita izraza.

Lučenje inačica jedne riječi od sinonima pitanje je takozvane gramatičke sinonimije, na što se nadovezuje i pitanje njezinih granica. Varijante jedne riječi oblici su koji proizlaze iz fonološkoga i morfološkoga variranja riječi te se tiču jezične norme, a sinonimni oblici iz tvorbenoga variranja, a tiču se izbora, odnosno stila. Prema tome, varijante su dva oblika instrumentala jednine imenice *kost* u (32), a sinonimi izrazi kao u (33).

- (32) *kosti: košću*
(33) *čitalac: čitatelj*

3.3. NAČELO PROTOTIPNOSTI I MREŽA SINONIMNIH ODNOSA

Brojne razlike među jezikoslovnim pristupima sinonimima mogu se bolje razumjeti kada se na njih primijeni načelo prototipnoga teorijskoga odnosa. (Jelaska 2007). U sinonimiji, kao i kod ostalih leksičkih odnosa, postoje tipični (prototipni) i netipični (neprototipni) primjeri. Rubni primjeri sinonima često imaju obilježja nekih drugih leksičkih odnosa pa se mogu s njima povezivati i zamjenjivati, a može se dogoditi i da je neki sinonimni član istovremeno i član nekih drugih odnosa.

Česte dvojbe jezikoslovcima izazivaju istokorijenske riječi istoga značenja, a u njima se razlikuju leksička sinonimija, koja je prototipna i gramatička, koja je rubnija. Leksičkim je sinonimima zajedničko tvorbeno podrijetlo kao primjeri u (34), a jezikoslovci se

razlikuju po tome kako im pristupaju. S. Težak (1990) smatra ih tvorbenim sinonimnim oblicima, neki ih smatraju istokorijenskim sinonimima, neki ih uopće ne smatraju sinonimima, već samo inačicama jedne leksičke jedinice, a Branka Tafra (2003) najčvršćim dokazom da postoje sinonimi tj. istoznačnice.

(34) *udana: udata, svladati: savladati*

Leksički sinonimi mogu biti fonološki kao u (35.i), morfološki kao u (35.ii) i tvorbeni kao u (35.iii).

(35) i. *dosad: dosada, kad: kada*

(34) ii. *udana: udata, promjenjiv: promjenljiv*

(35) iii. *slušatelj: slušalac*

Unutar istokorijenskih sinonima prototipni su tvorbeni, i to prefiksadni, a najrubniji fonološki. Budući da morfologija i fonologija pripadaju u gramatičke odnose, navedeni bi se sinonimi mogli svrstati i u gramatičke sinonime. Među gramatičkim su sinonimima prototipniji primjeri koji su izrazno različiti kao u (36), za razliku od primjera kao u (37) koji je rubniji.

(36) i. *gibam: gibljem*

ii. *mladosti: mladošću*

(37) *jednakog: jednakoga*

Većina jezikoslovaca koji se bave sinonimijom ističe da su prototipni sinonimi riječi koje su zamjenjive u svim kontekstima, značenjski, stilski i uporabno. To su pravi, potpuni, cjeloviti sinonimi, a navedena je istoznačnost u jezicima vrlo rijetka. U mreži sinonimnih odnosa, za prototipni član nije važno koliko se često pojavljuje, već to da je on središnji član kategorije. Oko njega se šire sinonimni odnosi koji su po različitim načelima povezani s glavnim članom. Prototipne izrazne razlike odnose se na različit korijen riječi, kao primjeri u (38), a riječi različita izraza središnji su članovi kategorije sinonima.

(38) *nadmen: ohol*

Manje prototipne izrazne razlike podrazumijevaju različite osnove riječi istoga korijena kao u (39), a još rubnije razlike uključuju različite završetke istoga korijena, kao primjeri u (40) ili iste osnove, kao u (41).

- (39) *dobar: dobrostiv*
- (40) *plavkast: plavičast*
- (41) *bljedunjav: bljedunast*

Jezikoslovci različito tumače istost, jednakost, bliskost i sličnost značenjskih razlika, zbog čega iste primjere neki autori smatraju sinonimima, dok ih drugi proučavaju kao članove nekih drugih leksičkih odnosa. Neki autori, primjerice Marko Samardžija, sinonimnim parovima i nizovima smatraju i riječi koje pripadaju različitim povijesnim razdobljima i dijalektima, odnosno u sinonime uključuju i riječi koje pripadaju jednome idiomu samo dijakronijski kao primjer u (42), riječi koje pripadaju različitim dijalektima (43) i riječi koje pripadaju različitim stilovima kao u (44).

- (42) *iže: koji*
- (43) *šumpreša: utija: pegla*
- (44) *furati: hodati*

Razumljivo je da su prototipni sinonimi oni koji vremenski, prostorno, kulturno, politički i na bilo koji drugi način pripadaju jednomu idiomu, manje su prototipni oni koji se razlikuju po jednomu od navedenih obilježja, a rubni oni koji se razlikuju po više njih.

Prema tome pripadaju li jednomu jeziku ili različitim jezicima, sinonimi se dijele na unutarnje i vanjske (Jelaska 2007). Unutarnji sinonimi pripadaju jednomu jeziku, a unutar toga jezika jednome idiomu ili različitim idiomima. Prototipni su unutarnji sinonimi oni koji se nalaze unutar jednoga idioma, a oni često pripadaju različitim izrazima toga idioma: govornomu i pisanomu kao u (45), svakodnevnijemu i biranijemu kao u (46), širemu ili užemu kao u (47).

- (45) *kutlača: zaimača*

- (46) *podrijetlo: porijeklo*
(47) *smesti se: zbuniti se*

Manje su prototipni oni unutarnji sinonimi koji pripadaju dvama idiomima istoga jezika. U takvim sinonimnim parovima ili nizovima riječi pripadaju standardu i dijalektu, kao (48), različitim dijalektima kao u (49), standardu i žargonu kao (50).

- (48) *rajčica: paradajz: poma: pomidora*
(49) *osel: tovar: kenjac*
(50) *ljubiti se: brijati*

Za vanjske je sinonime upitno pripadaju li uopće kategoriji sinonima a, ako pripadaju, svakako su njezini vrlo rubni članovi. U dvojezičnim i višejezičnim rječnicima redovito se nalaze prijevodi jedne riječi, takozvane *istovrjednice* ili *ekvivalenti*. Njih se rijetko smatra sinonimima, ali se ipak propituje imaju li te riječi isto ili dovoljno blisko značenje. Sinonimi se također razlikuju prema uporabi. Uvijek se neki član sinonimnoga para ili niza rabi češće, a drugi samo u određenim slučajevima. Prototipniji su oni sinonimi čija je uporaba češća i šira, dok se rubniji oni koji se rjeđe upotrebljavaju. Sinonimima je zajedničko obilježje to što upućuju na isti sadržaj, imaju isto denotativno značenje. Pritom, ostale značenjske sastavnice mogu ili ne moraju biti iste. Prototipniji su oni sinonimi koji imaju i istu konotaciju, a rubniji oni kod kojih su prisutne konotacijske razlike kao primjeri u (51) koji imaju isto značenje, ali je *mršav* ima neutralnu konotaciju, a *žgoljav* pogrdnu.

- (51) *mršav: žgoljav*

Pri određivanju sinonimnoga odnosa među leksičkim jedinicama vrlo je važno pažnju obratiti na kontekst. Upravo je kontekst, odnosno nemogućnost zamjenjivanja jedinica u istome kontekstu, razlog zbog kojega se tako malo primjera smatra pravim sinonimima. Prototipni su izvankontekstualni sinonimi, manje prototipni oni koje možemo tako nazvati samo u određenome kontekstu, a posve rubne one leksičke jedinice koje su sinonimne samo u određenome kontekstu jednoga proizvođača poruke i to u jednome tekstu, npr. u knjizi nekoga pisca. Prototipnim se sinonimima smatraju cjeloviti sinonimi,

zamjenjivi u svim značenjima, što se odnosi i na višeznačne riječi. Prema tome, cjeloviti sinonimi uključuju sve dijelove značenja dvaju višeznačnih leksema. Takva je pojava u jeziku rijetkost, ako uopće postoji. Rubniji su djelomični sinonimi, oni kojima je podudaran samo jedan dio značenja. Tako je, primjerice, s glagolima *prebirati* i *pregledavati* - u rečenicama u (52) mogu se zamijeniti, ali nisu zamjenjivi i u rečenicama u (53).

(52) i. *Prebirao je knjige po temama.*
ii. *Pregledavao je knjige po temama.*

(53) i. *Pregledavao je bolesnike po redu.*
ii. *Prebirao je bolesnike po redu.*

3.4. DESINONIMIZACIJA

Svi međuleksemski odnosi, pa tako i sinonimijski, nisu uspostavljeni jednom zauvijek, već su vrlo dinamični i podvrgnuti promjenama. Primjerice, jedan je od načina nastanka homonima (leksema jednakoga izraza, a različitoga značenja) depolisemizacija. Ona je rjeđa kod pojedinačnih leksičkih jedinica, a češća kod frazema. U slučaju imenice (posuđenice) *park* dogodilo se raspadanje jedne višeznačne leksičke jedinice na dva homonima, stoga danas razlikujemo riječi dvije riječi, kao u (54). Homonimni frazem naveden u (55) također je nastao depolisemizacijom.

(54) i. *park* - uređeno zemljište na kojem se nalaze biljke, staze, klupe i drugi sadržaji namijenjeni odmoru
ii. *park* - sva vozila nekoga poduzeća ili ustanove

(55) i. *udariti u glavu* - umisliti se, uobraziti se
ii. *udariti u glavu* - napiti se

Kada se od istoga korijena riječi raznim sufiksima tvore izvedenice, tada nema dvojbe da se radi o istokorijenskim sinonimima koji imaju isto značenje, odnosno takozvanim tvorbenim dubletama. Neki jezikoslovci dublete izuzimaju iz sinonimije, primjerice Silić

(1998) takve riječi naziva varijantama. S obzirom na to da upotreba jedne dublete umjesto druge ne stvara značenjsku razliku, standardni jezik često daje prednost jednoj koja istiskuje drugu u funkcionalni stil ili u supstandard. No, postoji način da se taj tvorbeni potencijal iskoristi i da se takve dublete počnu desinonimizirati. Ta je mogućnost najkorisnija terminološkim sustavima u kojima postoji velika potreba za imenovanjem svakoga pojma. Osim navedenoga, postoje i drugi razlozi zbog kojih dolazi do desinonimizacije, primjerice težnja da se razjednači imenovanje živoga od neživoga, aktivnoga od pasivnoga i konkretno od apstraktnoga. Upravo je desinonimizacija jedan od načina na koji nastaju paronimi.

Dakle, raspad sinonimijskih ponekad podrazumijeva nastanak paronimijskih odnosa. Silić smatra da je potrebno razlikovati parove kao u (56), pri čemu je *vršilac* gramatički naziv za 'ono što omogućuje vršenje glagolske radnje', dok je *vršitelj* 'osoba koja vrši radnju'. U skladu s tim, u jezikoslovnome je nazivlju potrebno razdvojiti *jezik primalac* i *jezik davalac* od osoba *primatelja* i *davatelja* te *označilac* kao jednu od dviju strana jezičnoga znaka od osobe *označitelja*. Navedene su se imenice desinonimizirale prema odnosu živo i neživo.

(56) *vršilac* // *vršitelj*

Desinonimizacija se može odvijati i granicom opće - pojedinačno, što je vidljivo u paru *spasilac* i *spasitelj*. Tvorbeno gledano, izrazi u (57) imaju isto značenje, 'onaj koji sluša'. Međutim, standardni je jezik odbacio *slušalac* zbog nemogućnosti tvorbe ženskoga mocijskoga parnjaka, *slušatoru* se pripisuje pogrdno značenje, a *slušatelj* i *slušač* desinonimizacijom postaju paronimi: *slušatelj* neke radijske emisije i *slušači* određenoga kolegija na fakultetu.

(57) *slušator*, *slušalac*, *slušatelj* // *slušač*

Istom analogijom, s obzirom na riječ kojom su motivirane, *istraživač* i *istražitelj* imaju isto značenje, ali s obzirom na ono na što upućuju u stvarnosti, one ne predstavljaju samo

‘osobu koja istražuje’. *Istraživač* dobiva značenje ‘osobe koja zna istraživati’ (istraživač znanstvenoga područja, istraživač Sjevernoga pola, dijete kao istraživač svoje okoline), dok je *istražitelj* ‘osoba kojoj je zanimanje da istražuje’ (sudac istražitelj). «Imenice sa sufiksima *-ač* i *-telj* uglavnom znače isto, ali su bogata zaliha sinonima kandidata za desinonimizaciju radi terminoloških potreba.» (Tafra 2005: 272). Bogatstvo sinonimnih sufikasa pruža velike mogućnosti za imenovanje dosad neimenovanih pojmova i popunjavanje leksičkoga fonda novim značenjskim jedinicama. U ovome su slučaju to pojedinačne skupine desinonimiziranih riječi kao što je navedena skupina imenica sa sufiksima *-lac* i *-telj*. Toj se skupini pridružuju i sufiksi imenica kao (58).

- (58) *-ač* i *-telj*: *slušać* // *slušatelj*, *čitač* // *čitatelj*, *prodavač* // *prodavatelj*
-ič i *-telj*: *gonič* // *gonitelj*
-ik i *-ičar*: *klasič* // *klasičar*, *lirik* // *liričar*, *fizik* // *fizičar*, *dogmatik* // *dogmatičar*
-itet i *-ost*: *specijalitet* // *specijalnost*, *imunitet* // *imunost*, *tonalitet* // *tonalnost*

Od svih navedenih sufikasa, jedino je sufiks *-ik* počeo izaziti iz uporabe, svi ostali produktivni su i danas. Strani sufiks *-itet* sve je češće na meti kritika i zamjenjuje se domaćim ekvivalentom *-ost*, no u nekoliko se primjera ipak zadržava u standardu zahvaljujući upravo desinonimizaciji.

Čim postoji sinonimna tvorba, postoji i potencijal za desinonimizaciju koja je među nekim tipovima izvedenica češća, a među nekima rjeđa. Neki su slučajevi desinonimizacije općeprihvaćeni, dok neki tek ostaju na osobnoj kreativnoj razini pojedinoga govornika. Desinonimizacija je najčešća i najplodnija među pridjevima zato što se velik broj njih tvori sinonimnim sufiksima. «Značenja nekih opisnih pridjeva sa sufiksom *-(a)n* podudaraju se sa značenjem pridjeva izvedenim od iste osnove drugim opisnim sufiksima: *-ovit*, *-evit*, *-at*, *-nat*, *-av*, *-njav*, *-it*, *-ljiv*, *-iv*, *-(j)an*, *-en*. Ta se sustavna ukrštavanja rješavaju na leksičkoj razini.» (Babić 1986: 400). U slučaju takvih pridjevnih dubleta, jedan će se dio desinonimizirati, primjerice kao primjer u (59), a drugi će dio ostati bez jednoga parnjaka pa su tako prve riječi u (60) aktivne, dok su druge zastarjele.

- (59) *zaboravan* // *zaboravljiv*
(60) i. *probavljiv* // **probavan*

ii. *prihvatljiv // * prihvatan*

Razjednačavanje se vrlo često događa i u odnosnih pridjeva koji su tvoreni sufiksima *-ni* i *-ski*, kao primjeri u (61).

- (61) i. *susjedni // susjedski*,
ii. *narodni // narodski*.

Na raspodjelu sufikasa *-ić* i *-čić* utječu dva razloga. S jedne strane “glasovni i kategorijalni razlozi” (Babić 1986: 175) prema kojima se sinonimna tvorba pojavljuje zbog glasovnih zapreka koje nastaju na granici tvorbene osnove i sufiksa, a s druge semantički razlozi prema kojima se u tvorbi upotrebljavaju određeni sufiksi upravo zato da bi se njihovom desinonimizacijom rasteretila višeznačnost. Tako su nastali mnogi paronimni parovi, kao u (62).

- (62) i. *rodni // rodovni, lisni // listovni, vršni // vrhovni*
ii. *vodni // vodeni, knjižni // književni*

Za razliku od navedenih slučajeva, primjeri paronimnih parova kao u (63) nisu nastali desinonimizacijom jer su to parovi u koje ulaze opisni i odnosni pridjev, a oni ne mogu biti sinonimi pa se ne mogu ni desinonimizirati. Sufiksi tih pridjeva *-(a)n* i *-ni* također nisu sinonimni.

- (63) i. *brojni // brojevni*
ii. *vrsni // vrsteni*

Da bi se izbjeglo podudaranje opisnoga pridjeva s određenim oblikom odnosnoga, npr. *brojni* problemi i *brojni* pridjevi, umjesto odnosnoga pridjeva *brojni* koristi se odnosni pridjev *brojevni*. I jedan i drugi pridjev odnose se na broj, ali je poželjno da se *brojni* ne upotrebljava u tome kontekstu kako bi se zadržao u upotrebi samo kao određeni oblik opisnoga pridjeva koji znači ‘mnogi’.

Kada se usporede paronimski parovi u (64), može se zaključiti da je samo drugi par nastao desinonimizacijom jer se u prvomu u opreci nalaze opisni i odnosni pridjev koji ne mogu biti sinonimi pa se, prema tome, ne mogu ni desinonimizirati.

- (64) i. *izvorni // izvorski*
ii. *susjedni // susjedski*

Da bi se izbjegli mogući jezični sukobi, u nekim slučajevima tvorba koja bi ih mogla uzrokovati nije ni provedena. Primjerice, tvorba kao u (65) po uzoru na *klasa > klasni* nije ostvarena, već je iskorišten drugi odnosni sufiks i dobiven paronimni par kao u (66). Time je preduhitren problem moguće istopisnosti odnosnoga pridjeva *masni < mast* i određenoga oblika opisnoga pridjeva *mastan*.

- (65) *masa > masni*
(66) *maseni // masovni*

Zbog velike sličnosti i na izraznome i na sadržajnome planu, razgraničavanje paronima od istokorijenskih sinonima ponekad može biti vrlo teško, a razlog je tome upravo desinonimizacija. I kada se zna da je posrijedi sinonimna tvorba, izvedenice ne moraju nužno biti sinonimi, stoga se istraživanjima tvorbi ne smije pristupati neovisno o semantici jer se tek uz pomoć semantike mogu riješiti granični primjeri.

Isti tvorbeni uzorak neće svaki put dovesti do istoga ishoda, a za ilustraciju mogu poslužiti dvije skupine pridjeva. Jedan dio složenih pridjeva s nultim sufiksom u sinonimijskom je odnosu s pridjevima na *-an*. U skladu su s time pridjevi u (67) sinonimi, ali se taj tvorbeni uzorak ne može poopćiti jer su se, primjerice, pridjevi u (68) desinonimizirali, dok je pridjev *bezobrazan* ostao bez svoga parnjaka i zadržao samo sekundarno značenje.

- (67) *bezub: bezuban*
(68) *bezok // bezočan*

Od para sufikasa *-lik* i *-ast* u hrvatskome se standardu prednost daje tvorbi sufiksom *-ast* pa u (69) prvi pridjev ima prednost pred drugim. Međutim, pridjevi su se s istim sufiksima u (70) desonimizirali, pri čemu *srcast* znači ‘koji je nalik srcu’, a *srcolik* ‘koji ima oblik stiliziranoga srca’ (kao što je ukras na božićnome drvcu).

(69) *kruškast: kruškolik*

(70) *srcast // srcolik*

Posebnu teškoću predstavlja razlikovanje sinonimije i paronimije u slučaju višeznačnica koje jednim svojim značenjem mogu biti sinonimi, a drugim paronimi, kao pridjevi u (71). Tako je i s riječima koje su u općemu jeziku sinonimi, a jedna riječ iz sinonimskoga para ima i terminološko značenje, kao imenice u (72).

(71) *čitak: čitljiv*

(72) *vršitelj: vršilac*

Tema desinonimizacije mogla bi se proširiti i na raznokorijenske sinonime, što bi potaknulo ključno pitanje je li kod takvih sinonima uopće posrijedi isto značenje. Ta je dvojba vidljiva u primjeru semantičkoga odnosa imenica *lice* i *osoba*, u vezi kojega se u našoj jezikoslovnoj literaturi može naići na tri različita mišljenja. Prema jednome mišljenju (Silić 1998) te su riječi sinonimi (*sličnoznačnice* ili *suznačnice*), po drugome (Ham 1999) *istoznačnice*, samo je jedna od njih posuđenica, a druga hrvatska riječ kojoj treba dati prednost, a po trećemu mišljenju (Tafra 2000) obje su hrvatske riječi koje nisu sinonimi jer imaju različita značenja.

Iako i među istokorijenskim riječima postoje granični slučajevi, one su ipak manje sporne. U hrvatskim se rječnicima zasad navode samo ustaljeni, prototipni primjeri desinonimizacije, kao u (73), a neki rječnici takve parove ili uopće ne obrađuju, ili ih i dalje smatraju sinonimima, kao par u (74).

(73) *slušać // slušatelj, goriv // gorljiiv*

(74) *vršilac: vršitelj*

3.5. PODJELA SINONIMA

Jezikoslovci dijele sinonime na različite načine, ovisno o podudarnosti pojedinih dijelova njihova značenja. Različitih je podjela mnogo, a u njima se očituju sve navedene razlike u pristupima sinonimiji, odnosno pojmovima istoznačnosti, bliskoznačnosti i sličnoznačnosti. Polazište za podjelu sinonima također je i poimanje samoga opsega i granica sinonimije.

Lyons (1981) razlikuje potpune sinonime koji se pojavljuju u određenim kontekstima (u drugim kontekstima te iste riječi nisu sinonimi) od cjelovitih koji zahtijevaju istu raspodjelu i isto značenje u svim kontekstima. A. Cruse (2000) određuje tri stupnja sinonimije: cjelovitu, propozicijsku i bliskoznačnu sinonimiju. Cjelovita (apsolutna) sinonimija odnosi se na potpunu identičnost značenja. Apsolutni su sinonimi one riječi koje su zamjenjive u svakome kontekstu. Prema tome, za dvije leksičke jedinice *x* i *y* vrijedi sljedeće: u svaki kontekst u koji se *x* u potpunosti uklapa, uklapa se i *y*, u svakomu kontekstu u kojemu *x* zvuči pomalo čudno, jednako vrijedi i za *y*, u kontekst u koji se ne uklapa *x*, ne uklapa se ni *y*. Cruse navodi da su takvi slučajevi vrlo rijetki te da se vrlo malo parova riječi, ako uopće koji, mogu kvalificirati kao apsolutni sinonimi. Kada se između riječi javljaju razlike u ekspresivnome značenju, razlike na stilskoj razini i razlike u pretpostavljenome polju diskursa, riječ je o propozicijskoj sinonimiji. Između bliskoznačnih sinonima postoje razlike, ali su one dovoljno male da ne narušavaju sinonimni odnos. Pod tim razlikama A. Cruse podrazumijeva susjedni položaj riječi na ljestvici stupnja kao primjeri u (75), različit stupanj u glagolskoj radnji, kao primjeri u (76), vidsku razliku kao u (77), gdje se razlikuju stanja prema djelatnosti, te različitu prototipnu usmjerenost, kao primjer u (78), pri čemu se prvi pridjev prototipno odnosi na tjelesno, a drugi na umno i djelatno te uključuje intelektualne i moralne čimbenike.

(75) *velik: golem, tužan: žalostan*

(76) *smijuljiti se: hihotati se: cerekati se*

(77) *tišina: šutnja*

(78) *spretan: sposoban*

S. Težak (1990) dijeli sinonime na prave sinonime (istoznačnice), kao primjeri u (79), sličnoznačnice kao primjeri u (80), varijantne sinonime kao u (81), tuđice kao u (82) i sinonimne tvorbene i padežne oblike kao u (83).

(79) *iako: premda, brz: hitar, drag: mio, krasan: divan, veoma: vrlo*

(80) *lud: bezuman, musti: dođiti, psovati: kleti*

(81) *zrak: vazduh, nepovrediv: neprikosnoven*

(82) *naglasak: akcent, stvaran: realan, stvarati: kreirati*

(83) *gledatelj: gledalac, poštovati: poštivati, komu: kome, lakog: lakoga, čim: čime*

Postoji više slabih točaka u njegovoj podjeli sinonima. Bernardina Petrović (2005) tvrdi da se u toj podjeli nedosljedno razlikuju istoznačnice i sličnoznačnice. Riječi *dođiti* i *musti* koje on navodi kao primjere ne mogu se smatrati sličnoznačnicama jer imaju različito značenje; *dođiti* znači 'hraniti mlijekom', a *musti* 'izvlačiti mlijeko iz vimena'. O varijantnim se sinonimima možda moglo govoriti u vrijeme kada je priručnik tiskan i kada su se varijantama smatrale riječi od kojih jedna pripada hrvatskome, a druga srpskome jeziku. Naziv *tuđice* također nije posve primjeren u Težakovoj podjeli jer su tuđice zapravo vrste posuđenica, a primjeri koje navodi pripadaju brojnoj skupini kontaktnih sinonima. Što se tiče zadnje skupine, teško je razlučiti je li u njoj riječ o sinonima ili o varijantama. Prema mišljenju Bernardine Petrović, primjeri poput *gledalac* i *gledatelj* tvorbene su sinonimi, dok su *lakog* i *lakoga* samo gramatičke varijante, ne i sinonimi.

Zrinka Jelaska (2007) polazi od pretpostavke da dvije leksičke jedinice ne moraju nužno imati posve isto značenje da bi se mogle smatrati sinonimima. One ne moraju imati istu konotaciju i biti zamjenjive u svim kontekstima, već je dovoljno da omogućuju izbor u nekim kontekstima koji neće ni na koji način utjecati na značenje rečenice kao cjeline. Unatoč razilaženju u mišljenjima, «većina će se lingvista složiti da ne postoje dvije riječi kojima je značenje u potpunosti jednako, koje imaju istu raspodjelu, čestotu, konotaciju i stil te izazivaju isti dojam u primatelja.» (McArthur 1998)

3.6. SINONIMIJA U FILOZOFSKIM TEORIJAMA

U široki okvir različitih područja kojima se filozofija bavi od svojega postanka ulaze i brojna filozofska istraživanja koja su usmjerena jezičnim pitanjima, osobito semantičkim i sintaktičkim. Od samih je početaka europske filozofije jezik bio jedna od najvažnijih tema. Usvajanje jezika jedna je od rijetkih sposobnosti kojom se odlikuju samo ljudi i koja im daje prednost nad ostalim živim bićima. Pojavljuje se na fonološkoj razini kao oblikovanje glasova i na leksičkoj kao oblikovanje riječi, stoga zadobiva smisao na razini riječi, odnosno rečenice. Govor, koji je zapravo oblikovani, artikulirani bitak bića u povijesnome svijetu, «nalazi svoje središte u duši i duhu kao moći razumijevanja smisla i značenja pa je stoga poglavito hermeneutički fenomen, zapravo iskon same hermeneutike kao vještine tumačenja, interpretiranja i dokazivanja te njezina prva tema» (Petrović 2005: 20). Govor je otvoren i nikad dovršen način na koji se očituje povijesni svijet, njegove mogućnosti i nemogućnosti. Dok jezikoslovci jeziku najčešće pristupaju kao činjeničnoj pojavi koja je metodološki instrumentalno raspoloživa, filozofski se pristup jeziku oslanja na činjenicu da se «govor i jezik svagda odvijaju i kao dijalog i kao jednokratna zgoda proizvođenja pa je stoga i sam sustav moguć samo kao zgoda, a struktura kao čin istoga zbivanja.» (Petrović 2005:21). Pitanja značenja jezičnih izraza svoje korijene vuku još iz grčke filozofije; u nekim se Platonovim dijalozima navodi da se njima bavio već Sokrat. Najveće zanimanje filozofa jezika usmjereno je više na semantiku, a manje na sintaksu jer filozofija obuhvaća uglavnom najzamršenije i najneodređenije dijelove pojedinih disciplina.

Prva se važnija filozofska promišljanja o sinonimiji, istovremeno i prva razmatranja sinonimnih odnosa općenito, pripisuju Prodiku, starogrčkome sofistu s Keosa, koji se najviše zanimao za granična pitanja filozofije i retorike. Značenje riječi Prodik je nastojao protumačiti njihovom međusobnom sličnošću. Platon ga je svojom kritikom sofistickoga naučavanja prikazao kao primjer plitkoga moraliziranja, a u njegovom su djelu *Protagora* sačuvana prva Prodikova promišljanja o sinonimiji. Iako se to sekundarni izvor, na temelju toga su djela poslije napisane čitave studije o Prodikovu pristupu sinonimiji. Sofistima se pripisuje uzdizanje retorike od tradicionalne vještine u

znanost, bavljenje raznovrsnim jezičnim pitanjima, istraživanje dijelova rečenice, postavljanje temelja gramatike i sintakse te zanimanje za uporabu riječi i etimološke osnove. Osim Prodika, najpoznatiji su sofisti bili Protagora, jedan od najstarijih i najutjecajnijih sofista, Gorgija, koji je utemeljio retoriku kao znanstvenu disciplinu te Hipija, grčki enciklopedist koji se okušao u svim područjima ondašnjega duhovnoga stvaranja. Raspravljajući o razgraničenju roda i vrste u svojem dijalogu *Parmenid*, Platon se također dotiče pitanja istoznačnosti. Za Platona su «krava», «govedo», «sisavac», «životinja» i «živo biće» jedno te isto biće oslovljeno na različite načine, a takvo susretanje različitih imena u istoj stvari izvorni je smisao pojma «sinonimija».

Promišljanju o sinonimiji približio se i Aristotel u prvom dijelu *Kategorija*, govoreći zapravo o homonimiji, koju naziva obrnutom jezičnom činjenicom od sinonimije, a tim pojmom definira pojavu upotrebe istoga imena za različite stvari. Osim sinonimije, spominje i hiperonimiju te hiponimiju, odnose između dva leksema od kojih jedan ima šire značenje, čime je takozvana značenjska nadređenica, a drugi je značenjski uža, što ga čini značenjskom podređenicom. O sinonimiji Aristotel govori i u svojoj *Retorici*, iznoseći zanimljivu primjedbu o razlici između sinonimije i ambigviteta; dok se sinonimima koriste u pjesništvu, ambigvitetne, dvoznačne riječi, uglavnom koriste sofisti kako bi njima obmanuli slušatelje.

O istoznačnosti je dvaju znakova govorio i Wittgenstein u svojem *Tractatusu Logico-philosophicusu*, a tvrdio je sljedeće: «Ako upotrebljavam dva znaka u jednom te istom značenju, izražavam to tako da između njih stavim znak =. “a” = “b” znači: «a» se može zamijeniti znakom «b» određujući da on treba zamijeniti već poznati znak «a.» Wittgenstein tvrdi da su izrazi navedene forme samo pomagala prikazivanja te da ne govore ništa o samome značenju znakova «a» i «b». Pita se i: «Možemo li razumjeti stav u kojem se javljaju dva imena, ne znajući da li ona znače isto ili različito? Ako, recimo, znam značenje neke engleske i istoznačne njemačke riječi, onda je nemoguće da ne znam da su obje istoznačne, nemoguće je da ih ne mogu prevesti jednu u drugu. Izrazi kao «a=a» ili izvedeni od ovih nisu ni elementarni stavovi niti uopće smisleni znakovi.» (Wittgenstein 1987: 89-4.243).

Stavovi o sinonimiji susreću se i u suvremenijim filozofskim publikacijama, pri čemu treba upozoriti na tumačenje sinonimije koje bi moglo dovesti do krivih zaključaka ili pogrešnih prosudbi. Primjerice, u *Filozofijskom rječniku* (Filipović 1989) natuknica se *sinonimi* tumači na sljedeći način: «različite, ali istoznačne riječi koje postoje ne samo među različitim jezicima, nego i unutar istoga jezika; ukazuju na elastičan odnos između logičkih i jezično-gramatičkih pojava. Opreka: homonim koji predstavlja višeznačnu riječ.», što je prilično neprecizna definicija te može dovesti u zabludu.

4. ISTOZNAČNICE, BLISKOZNAČNICE I SLIČNOZNAČNICE

U leksikologiji ne postoji suglasnost o kategorijama istosti, sličnosti, bliskosti, različitosti i suprotnosti te je ponajprije potrebno povući granice među navedenim leksičkim odnosima. Kada se u obzir uzima samo izraz dviju leksičkih jedinica, tada se ne može govoriti o istosti, već samo o jednakosti. Dvije su leksičke jedinice jednake ako su istopisnice (ako im je jednak slijed fonema) i istozvučnice (ako im je jednak slijed prozodema). Leksičke jedinice nejednaka fonemskoga i prozodemskoga slijeda nemaju jednake izraze. Razlika u izrazu može se protezati i šire od fonemske i prozodijske razlike, sve do razlike u broju članova, kao primjer u (84) ili jednočlana riječ prema višečlanome frazemu, kao primjer u (85).

(84) *dobronamjeran: dobre namjere*

(85) *posvuda: od nemila do nedraga*

Izraz dviju leksičkih jedinica, odnosno njihova izrazna jednakost, važan je uvjet pri određivanju homonimije, leksičkoga odnosa dviju riječi jednaka izraza, a različitoga sadržaja. Kada je riječ o sličnosti na izraznoj razini, sustavnom se sličnošću može smatrati samo ona koja ima tvorbenu vezu, a ostalo su samo slučajne sličnosti.

Dvije leksičke jedinice imaju isto značenje ako referiraju na isti referent (imaju isto denotativno značenje), pri čemu se razlike u konotativnom značenju neutraliziraju. (Tafra 2005). Istost je uvijek ista i ne može se stupnjevati, za razliku od sličnosti koja nužno uključuje različitost i može se stupnjevati, zbog čega je za utvrđivanje istosti lakše odrediti kriterije nego naći čvrsto uporište za utvrđivanje sličnosti dviju leksičkih jedinica.

4.1. ISTOZNAČNICE

Sinonimi se najčešće određuju kao riječi koje imaju različit izraz, a isti sadržaj, odnosno “različite forme, a identično značenje» (Zgusta 1991: 88) Polazeći od teorije jezičnoga znaka, svakomu označeniku pridružen je jedan označilac te je prava rijetkost u jeziku imati dva označioca za jedan označenik. Izraz dviju jezičnih jedinica može biti *jednak*, ali ne može biti *isti* jer svaka od njih posjeduje svoj vlastiti izraz. Prema tome, *ključ* kao ‘naprava za otvaranje vrata’ i *ključ* kao ‘vratak koji se pravi na površini tekućine pri vrenju’ imaju jednake, a ne iste izraze. Uvjet da dva leksema moraju imati različite izraze zapravo je suvišan jer kad bi postojala dva leksema jednakoga izraza i istoga sadržaja, to bi zapravo bio jedan leksem. Sinonimi moraju označavati isti pojam i imaju istu odrednicu, oni se u jednojezičniku mogu tumačiti jedan drugim, a u dvojezičniku prevoditi istim riječima. U hrvatskome je jeziku *istoznačnost* najčešći naziv za pojavu istoga značenja među riječima, a *istoznačnice* za riječi koje imaju isto značenje Kandidati za sinonime trebaju zadovoljiti kriterij identičnosti značenja, što je lakše kada su u pitanju konkretni pojmovi i njihovi nazivi. Tako će biti jednostavno zaključiti da su *računalo* i *kompjutor*, koji imaju isti denotat, sinonimi. Nasuprot tome, kada je riječ o apstraktnim pojmovima, vrlo često dolazi do razilaženja oko toga odnose li se oni na isti referent ili ne, primjerice, jesu li *hrabar* i *smion* sinonimi.

U terminološkim sustavima postoji svojevrsni paradoks sinonimije jer oni ne podnose sinonimiju, ali je u njima istovremeno najlakše pronaći primjere za sinonime. Taj paradoks uzrokuje supostojanje dvaju naziva, domaćega i posuđenoga, oni su stilski raslojeni, pri čemu se jedan od njih upotrebljava u običnome govoru, a drugi u

tekstovima. Primjer su riječi *tisuća* i *hiljada* jer se prva riječ neko vrijeme upotrebljavala u tekstovima, a druga u govoru, dok je poslije *tisuća* riječ potisnula *hiljadu* i u govoru. Stručnjaci se često unutar svoje društvene skupine koriste posuđenicama, dok se u predavanjima za širu javnost ili u priručnicima ipak odlučuju za domaću riječ. Zbog toga strani naziv najčešće ostaju u struci, unutar određenoga sociolekta, a domaći u općemu leksiku. Mnoge riječi, iako imaju isto denotativno značenje, nisu zamjenjive u svim kontekstima. Razlozi su tomu višestruki: različit kolokacijski opseg riječi, sintaktička i semantička ograničenja u njihovu sintagmatskomu povezivanju te njihova konotativna značenja.

Kada se sve navedeno uzme u obzir, gotovo je nemoguće pronaći dvije riječi koje imaju potpuno isto značenje. Ako se i izostave svi ostali razlozi, već sam čin odabira jedne riječi umjesto neke druge obilježen je našim osobnim emocionalnim stavom, što riječima daje dozu različitosti. Ako se identičnost shvati u smislu koji mu daje Zgusta (1991), koji smatra da postoje tri osnovne sastavnice značenja: designacija, konotacija i primjena, nameće se pitanje ima li uopće takvih riječi koje nimalo ne odstupaju od triju uvjeta sinonimije koje on postavlja. Zgusta smatra da se identičnost značenja koja je potrebna da bi riječi bile sinonimi može shvatiti na dva načina: kao apsolutna identičnost ili kao velika sličnost. Smatra da sinonimija pokriva oba od dvaju navedenih slučajeva, ali nazivom *sinonimija* koristi se samo za apsolutnu identičnost, dok se za veliku sličnost značenja koristi nazivima *bliskosinonimija* (eng. *near-synonym*), odnosno *bliskoznačnost*, kojima označava sinonimiju u užemu značenju riječi. Da bi se moglo govoriti o apsolutnoj sinonimiji, Zgusta tvrdi da riječi moraju imati podudarne sve tri sastavnice značenja, a to su denotacija, konotacija i domena primjene. Ako postoji razlika barem u jednoj od te tri osnovne komponente, riječi ne mogu biti apsolutni sinonimi, već su bliskoznačnice. Ako ne ublažimo navedena tri kriterija, postoje li uopće apsolutni sinonimi? «Sva je tri postavljena zahtjeva moguće zadovoljiti jedino ako se u semantičkoj analizi riječi odredi što su nedistinktivna semantička obilježja i ako se ona neutraliziraju.» (Tafra 2005: 221). Razlike na planu sadržaja koje se javljaju uz pojavu sinonimije nisu razlike u opsegu značenja, već razlike koje se pojavljuju u različitosti upotrebe. Te razlike u nekim položajima mogu postati nebitne, neutralizirati se. «Iz toga

izlazi da su sinonimi riječi koje su u opreci samo po takvim semantičkim obilježjima koja u određenim pozicijama postaju nebitna, tj. opreka se riječi neutralizira.» (Tafra 2005: 221).

Nijanse značenja mogu se usporediti s pojavom alofona u fonologiji, gdje su alofoni zapravo različite nijanse jednoga fonema. Kao što su alofoni uvjetovani fonemskom okolinom u kojoj se nalaze, tako su i nijanse značenja uvjetovane kontekstom, okruženjem riječi. Određena semantička obilježja po kojima se razlikuju sinonimi nisu semantički razlikovna, ona, kao ni alofoni, ne utječu na promjenu značenja, stoga su to samo leksičko-semantičke varijante, takozvani alosemi. Jedino uvođenje pojma neutralizacije u razmatranje sinonimije omogućuje da se među riječima utvrdi postojanje semantičke identičnosti.

O identičnosti je mnogo lakše govoriti kada su u pitanju jednoznačne riječi, dok su semantički odnosi među višeznačnicama mnogo složeniji. U konkretnoj se situaciji ostvaruje samo jedan dio ukupnoga značenja neke višeznačnice pa ona stupa u sinonimijski odnos s drugom riječi samo tim dijelom svojega značenja. Ako bi dva višeznačna leksema imala sve sememe jednake, u tome bi se slučaju radilo o višestrukoj sinonimiji, takozvanoj polisintonimiji. Dvije se višeznačnice ne mogu zamjenjivati u svim kontekstima jer su im značenja samo djelomično podudarna, a to je razlog zašto se u našem jezikoslovlju takve riječi nazivaju *bliskoznačnicama*.

4.2. BLISKOZNAČNICE I SLIČNOZNAČNICE

Pod pojmom bliskoznačnost jezikoslovci podrazumijevaju tri vrste značenjskih odnosa među riječima: sinonimičnost pojedinih značenja višeznačnica, sinonimičnost među riječima koje, zbog razlika u konotaciji ili pak semantičkih i sintaktičkih zapreka u njihovoj leksičkoj spojivosti, nisu zamjenjive u svim kontekstima te bliskost značenja pojedinih riječi. Posljednji odnos zahtijeva točno određivanje *sličnosti* i *bliskosti*. Bliskoznačnice i sličnoznačnice nije jednostavno razlikovati. *Blizak* označava prototipno

prostoran odnos, a *bliskost* se odnosi na ono što je privezano uz nešto drugo. Dvije bliskoznačne riječi odnose se na blizak (privezan) pojam ili isti pojam promatran s bliskoga stajališta. *Sličnost* se prototipno odnosi na ono što ima oblik kao i nešto drugo, ono podsjeća na nešto drugo, ali nije ni blisko ni isto. Oblično slične riječi slična značenja najčešće suprotstavljaju pojmove koje označuju, dok oblično različite riječi bliska značenja pokazuju sličnost pojmova koje označuju. M. Samardžija (1995) postavio je jasne kriterije za definiranje bliskoznačnica. Prema njegovu mišljenju, bliskoznačnice su sinonimi koji su zamjenjivi samo u nekim kontekstima, koji imaju različit opseg sadržaja, od kojih jedan pripada standardu, a drugi područno obilježenom leksiku te od kojih jedan pripada standardu, a drugi razgovornom jeziku ili žargonu.

Kao što je navedeno, Zgusta (1991) bliskoznačnicama smatra one riječi koje se razlikuju barem u jednoj od triju sastavnica značenja (denotacija, konotacija i upotreba). No pitanje je jesu li riječi koje se razlikuju u denotaciji uopće sinonimične, a ako nemaju istu denotaciju, mogu li uopće imati istu konotaciju i upotrebu. Tafra (1995) zaključuje da su bliskoznačnice riječi koje imaju isto denotativno značenje, ali različitu konotaciju i upotrebu, prema čemu bi riječi koje pripadaju različitim stilovima bile bliskoznačnice.

Težak i Babić (1992) također su pristupili problemu bliskoznačnosti. Babić određuje sinonime kao riječi koje imaju isto, blisko ili vrlo slično značenje s drugom riječi, ali različit glasovni sastav te prema tome navodi dvije vrste sinonima: sinonime koji imaju isto značenje, takozvane istoznačnice kao primjer u (86) i sinonime koji imaju blisko ili vrlo slično značenje, takozvane bliskoznačnice ili sličnoznačnice, kao primjer u (87).

(86) *tisuća: hiljada*

(87) *ponosan: ohol*

Poslije Babić (1990) dijeli sinonime na prave i neprave; pravi su sinonimi one riječi koje imaju isto značenje te su zamjenjivi u svim kontekstima (naziva ih istoznačnicama), a nepravi su one riječi koje imaju blisko značenje i nisu zamjenjivi u svim kontekstima (naziva ih bliskoznačnicama). Kao primjere istoznačnica Babić navodi riječi u (88), a kao

primjere bliskoznačnica riječi u (89) jer prva u odnosu na drugu ima šire značenje (svaka je cesta put, ali svaki put ne mora biti cesta).

(88) *drum: cesta*

(89) *cesta: put*

U hrvatskoj se jezikoslovnoj literaturi, kao što je vidljivo i u Babića, bliskoznačnice smatraju sinonimima. Međutim, postoje mnoge dvojbe vezane uz to hoće li se bliskoznačnice priznati kao vrsta sinonimije. Jezikoslovci se ne mogu složiti oko toga koje riječi imaju blisko značenje: budući da se bliskost može stupnjevati, još je teže odrediti koliko bliskoznačnice moraju biti blizu istoznačnicama, a da budu dovoljno odvojene od raznoznačnica. Branka Tafra postavlja pitanje: «Jesu li bliskoznačnice riječi koje nisu istoznačnice, ali imaju nekoliko integralnih semova?» (Tafra 2005: 224). Kao primjer navodi riječi u (90) koje nisu istoznačnice jer imenuju dva različita pojma, ali mogu biti bliskoznačnice jer označavaju nazive dvaju predmeta u kući koji imaju istu funkciju.

(90) *fotelja: stolica*

Među riječima poput onih navedenih u (90), koje imaju isti nadređeni pojam, postoji određena bliskost pa bi se sve one riječi među kojima postoji koordinirani semantički odnos mogle nazivati bliskoznačnicama. Međutim, Branka Tafra tvrdi da se takvi slučajevi ne mogu se smatrati sinonimijom. Riječi koje nemaju isto, nego samo blisko značenje, prema njezinome su mišljenju kvazisinonimi. Nije moguće stupnjevati sinonimičnost pa da prema tome neke riječi budu više ili manje sinonimi od drugih, značenje riječi ili je isto ili nije isto, one ili jesu ili nisu sinonimi. Nadalje, Tafra zaključuje da su «sinonimi riječi koje imaju isto denotativno značenje, koje su zamjenjive u svim ili gotovo svim kontekstima¹ i čija se nerazlikovna semantička obilježja mogu neutralizirati, «Preduvjet je da te riječi pripadaju istomu jeziku.» (Tafra 2005: 224.) Tafirin pristup u potpunosti isključuje poimanje sinonima kao pravih ili nepravih,

¹ Tafra dopušta malo odstupanje u raspodjeli zbog semantičke zapreke, primjerice u rečenici *Babukić je prvi u naslovu gramatike upotrijebio riječ slovnica.*

potpunih ili nepotpunih. Ona priznaje samo sinonime, istoznačnice, a bliskoznačnost u potpunosti isključuje iz dijela leksikologije koji se bavi sinonimijom. Najveća sigurnost kod prepoznavanja sinonima prisutna je kada su posrijedi jednoznačne riječi, istokorijenski sinonimi (*auto* i *automobil*) i nazivi (*jezikoslovlje* i *lingvistika*). Branka Tafra (2005: 230) smatra da leksičke jedinice mogu imati bliska značenja ako imaju djelomično podudarne izraze zbog pripadnosti istoj tvorbenoj porodici, dakle, govoreći o bliskoznačnicama ograničava se na istokorijenske leksičke jedinice. Smatra i da su bliskoznačnice leksičke jedinice iz istoga idioma, istoga vremena i istoga leksičko – gramatičkoga razreda te tvrdi da bliskoznačnost (sličnoznačnost) može biti hrvatski naziv za paronimiju.

5. ZAKLJUČAK

Leksički je sustav otvoren i nesustavan te samim time pun dvojbi. Određene riječi postupno izlaze iz uporabe, a nove riječi ulaze u nju, zbog čega se odnosi u jeziku kojima se bavi leksikologija vrlo često ne mogu definirati, a da se pritom ne naiđe na različite poteškoće. Takav je slučaj i sa sinonimijom, semantičkim odnosom među dvama ili nizom leksema različita izraza, a jednaka ili vrlo slična sadržaja. Sinonimiju je često vrlo teško razgraničiti od srodnih jezičnih pojava, poput paronimije, a također i odrediti točne razlike između sinonima i srodnica te sinonima i inačica (varijanti). Kada se pokuša odrediti njezin opseg, jezikoslovci najčešće zauzimaju različita mišljenja: od toga da su sinonimi samo one riječi koje su u potpunosti podudarne svojim značenjem, preko različitih blažih pristupa uvjetima sinonimije, sve do toga da sinonimima možemo smatrati i dvije riječi iz različitih jezika koje se odnose na isti izvanjezični referent. Kao posljedica toga postoje i različite podjele sinonima: na istoznačnice i bliskoznačnice, prave i neprave sinonime, potpune i nepotpune, leksičke i gramatičke, istokorijenske i raznokorijenske. S druge strane, postoji i mišljenje da se u sinonime mogu ubrajati samo istoznačnice, što isključuje sve navedene podjele. Svako dublje ulaženje u područje sinonimije samo otvara mjesta novim pitanjima i dvojabama. Ni suvremeni hrvatski rječnik sinonima ni drugih suvremeni hrvatski rječnici nisu uspjeli jasno odrediti granice

sinonimije. Ipak, jezikoslovci će se najčešće složiti oko poimanja sinonima kao riječi različita izraza, a istoga ili vrlo sličnoga značenja koje pripadaju jednomu jezičnomu sustavu u njegovu sinkronijskomu presjeku.

Jezičnim pitanjima bavila se i filozofija već od svojega postanka. Pojmu značenja, koji je najbitnije polazište za proučavanje i razumijevanje sinonimije, pristupa se iz epistemološkoga gledišta. Pritom se nastoji opisati odnos misli i jezika, a također i odnos jezika i same stvarnosti. Iz filozofskoga proučavanja značenja proizlazi nekoliko različitih teorija: najčešća i najintuitivnija referencijska teorija značenja, a zatim i opisna, uzročno-povijesna, ideacijska i teorija upotrebe. Filozofska teorija upotrebe najbliža je kognitivnolingvističkom pristupu značenju: i jedna i druga teorija promatraju značenje riječi kao ono što se ostvaruje i utvrđuje tek prilikom upotrebe, u kontekstu. Značenja riječi nisu čvrsta i definirana izvan konteksta, nego riječi sadrže određeni značenjski potencijal koji se aktivira tek u konkretnoj govornoj situaciji.

6. OZNAKE

// - različitost u značenju; riječi nastale desinonimizacijom, paronimi

: - istost (bliskost) u značenju, sinonimi, sinonimni nizovi

* - zastarjelo

> - slijedi, postalo je od

7. LITERATURA

1. Anić, Vladimir (1991). Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi liber
2. Aristotel (1989). *O tumačenju*, Zagreb: Latina et graeca
3. Babić, S. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Nacrt za gramatiku, Zagreb: JAZU: Globus
4. Babić, S. (1990). *Hrvatska jezikoslovna čitanka*. Zagreb: Globus
5. Cruse, D.A. (1986). *Lexical semantics*, Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge
6. Cvikić, L. (2004) Rječnik u drugome jeziku: vrste leksičkoga znanja i njihovo mjerenje s osvrtom na hrvatski, kvalifikacijski doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet.
7. Devitt, Michael / Sterelny, Kim (2002.) *Jezik i stvarnost*, Zagreb: KruZak
8. Hrvatski jezični portal: <http://hjp.srce.hr/>
9. Hudeček, L. i dr. (2001). *Hrvatski jezik IV*, Udžbenik za IV. razred gimnazije, Zagreb: Profil
10. Jelaska, Z. (2007) Načela određivanja sinonima, u J. Mojsieva-Guševa i sur. (ur.) *Filološke studije* 5, vol. 2, Skopje-Perm-Ljubljana-Zagreb: Sveučilište Sv. Ćirila i Metoda, Skoplje 209-220.
11. Leech, Geoffrey (1985). *Semantics: the Study of meaning*. London: Penguin Books
12. Lyons, J. (1981) *Language and Linguistics: an introduction*, Cambridge, Cambridge University Press
13. Macan, Ivan (1996). *Wittgensteinova teorija značenja*, Zagreb: Filozofska istraživanja
14. Mišćević, Nenad (2003). *Filozofija jezika*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
15. Periša, A. (2016). *Uvod u filozofiju jezika*, priručnik za studente filozofije, kroatistike i svih filoloških smjerova, Zadar: Sveučilište u Zadru
16. Petrović, Bernardina (2004). *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
17. Platon (1976). *Kratil*, Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu
18. Quine, W.V.O. (1999). *Riječ i predmet*. Zagreb: KruZak

19. Šarić, Ljiljana (2011). *Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa*, izvorni znanstveni članak. Zadar: Croatica et Slavica Iadertina
20. Šarić, Wittschen (2010). *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Jesenski i Turk
21. Škiljan, D.(1994), *Pogled u lingvistiku*, Zagreb: Školska knjiga
22. Tafra, Branka (2005). "Blisko značni odnosi u leksiku", *Od rječni do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga
23. Tafra, Branka (1995). *Jezikoslovna razdvojba*, Zagreb: Matica hrvatska
24. Tafra, Branka (2003). "Leksičke pogreške zbog sličnosti", *Govor*, XX, br. 1/2, str. 431-448.
25. Težak S., Babić S. (1992). *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga
26. Ullman, S. (1957). *Principles of Semantics* . Glasgow-Oxford: Jackson-Basil Blackwell
27. William C r o f t i, D.A. C r u s e (2004). *Cognitive linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press
28. Wittgenstein, Ludwig (1998). *Filozofijska istraživanja*, Zagreb: Nakladni zavod Globus
29. Zgusta, L. (1991) *Priručnik leksikografije* (preveo D. Šipka). Sarajevo: Svjetlost

8. SAŽETAK

Sinonimija je semantički odnos među dvama ili nizom leksema različita izraza, a jednaka ili vrlo slična sadržaja. S obzirom na to da je osnovna uloga jezika izražavanje značenja, a značenje jezičnih jedinica rezultat govornikova konstruiranja, u radu će se proučavati različite vrste značenja, kognitivne domene, odnosno okviri našega znanja i konstrukcije značenja u određenim kontekstima. Konstrukcija značenja podrazumijeva kreativan kognitivni proces davanja prednosti samo pojedinim značenjskim sastavnicama riječi i istiskivanje ostalih u drugi plan, što je temeljna podloga za promišljanje o sinonimiji. Pojam značenja sjecište je interesa kognitivne lingvistike i filozofije jezika pa će se upravo iz tih dvaju gledišta pristupiti pojavi sinonimije. Svrha je rada odrediti pojam sinonimije i njezin opseg te je razgraničiti od srodnih jezičnih pojava. Rad se sastoji od pet poglavlja. Nakon uvoda, u drugome će se poglavlju najprije govoriti o značenju. U njemu će se navesti tradicionalne filozofske teorije značenja (referencijska, opisna, uzročno-povijesna, ideacijska i teorija upotrebe), a nakon toga objasniti kognitivnolingvistički pristup značenju i njegovim vrstama. U trećemu će se poglavlju predstaviti pojmovi sinonima i sinonimije. Navest će se kriteriji sinonimije, razgraničiti sinonimiju od srodnih jezičnih pojava, objasniti načelo prototipnoga teorijskoga odnosa, a nakon toga govoriti o desinonimizaciji. Iznijet će se kratak historiografski pregled filozofskoga proučavanja sinonimije, a na samome kraju poglavlja podjela sinonima. U četvrtome će se poglavlju objasniti i razgraničiti različiti stupnjevi odnosa među riječima: istoznačnost, bliskoznačnost i sličnoznačnost. U petome će se poglavlju iznijeti zaključak diplomskoga rada.

Ključne riječi: sinonimija, značenje, kognitivna lingvistika, filozofija jezika, teorije značenja

9. SUMMARY

Synonymy is the semantic relationship that exists between two or more words that have the same (or nearly the same) meaning and belong to the same part of speech, but are spelled differently. Considering that the basic role of language is the expression of meaning, which is constructed by a speaker, this graduate thesis will try to present different types of meanings, cognitive domains of our knowledge and construction of meaning in certain contexts. The construction of meaning implies a creative cognitive process of giving advantages to only the particular parts of meaning and extending the others to the second plan, which is the fundamental basis for researching synonymy. Thinking about meanings is the intersection of the interests of cognitive linguistics and the philosophy of language. Because of that, synonymy is presented from these two points of view. The purpose of the thesis is to define the concept of synonymy and its scope and to distinguish it from related linguistic phenomena. This work is divided into five chapters. After the introduction, the second chapter discusses meaning itself. It includes traditional philosophical theories of meaning (referential, descriptive, causal-historical, ideational and theory of use), and then explains the cognitive-linguistic approach to meaning and its types. The third chapter is about synonymy and synonyms, the criteria of synonymy and differences between synonymy and similar linguistic phenomena. Furthermore, this chapter explains the principle of the prototype theoretical relation and shows the basic principles of desynonymization. It also presents short historiographic review of philosophical studies of synonymy and, at the very end, specifies types of synonyms. The fourth chapter illustrates different degrees of relationship between words: equality, multiplicity and similarity. Fifth chapter outlines the conclusion of graduate thesis.

Key words: synonymy, meaning, cognitive linguistics, philosophy of language, theories of meaning